

De seizoenen

---

over hun invloed op weer en klimaat,
taal en cultuur, kunst en mode
en op ons gemoed

Inhoud

- 1 › Aan de lezer // *Willy Martin*
- 2 › Van winterpret naar hittestress: de seizoenen // *Frank Deboosere*
- 5 › De Vier Seizoenen van de architectuur in Zurenborg-Antwerpen // *Colette Demil*
- 10 › ‘Het doet pijn zoals het sneeuwt’ - over de *Jaargetijden* van Bernard Dewulf // *Martine de Clercq*
- 12 › Pieter Brueghel telde geen vier, maar zes seizoenen // *Jeroen de Baaij*
- 19 › Bijbelse tijden en seizoenen // *Filip Noël*
- 23 › *Lente* // *Ida Gerhardt*
- 24 › *Tegen de zomer* // *Remco Campert*
- 25 › *Verdrietig kind, verdrietig gedicht* // *Toon Tellegen*
- 26 › *Winter* // *Herman de Coninck*
- 27 › In de maat van de seizoenen // *Katelijne Boon*
- 32 › Psychisch welzijn op het ritme van de seizoenen // *Kirsten Catthoor*
- 36 › Eet de seizoenen! // *Marleen Willebrands*
- 42 › Hoe de mode met de seizoenen rommelt // *Veerle Windels*
- 44 › Omtrent seizoen – aantekeningen in de marge van een woord // *Willy Martin*

COLOFON

Hoofredacteur: Willy Martin

Redactie: Hilde Adriaenssens, Martine de Clercq, Colette Demil, Ruud Hendrickx, Wim Hüsken, Xavier Lesage (redactiesecretaris), Pia van Sonsbeeck

Druk en vormgeving: Graphius, Oostakker (B)

Pentekeningen: © Anne van Herreweghen

Verantwoordelijke uitgever: Jan Van Daele, Orde van den Prince, www.ovdp.net

Correspondentieadres: willy.j.r.martin@outlook.com

Noord & Zuid is lid van Folio, een digitaal platform voor Nederlandstalige cultuurtijdschriften (www.foliomagazines.be)

Aan de lezer

Toen de redactie ongeveer één jaar geleden besloot een nummer van *Noord & Zuid* aan het thema *de seizoenen* te wijden, vermoedde niemand van ons dat ongeveer terzelfdertijd ergens in onze contreien een soortgelijk ‘project’ geconcipieerd werd. Bij nader inzien hadden we dit kunnen verwachten. *Seizoenen* zijn immers niet alleen een algemeen, universeel gegeven, ze zijn op dit ogenblik, o.a. omwille van de klimaatverandering, een actueel thema, en dus ‘in’, *hot*, ‘eigentijds’.

Het hierboven vermelde ‘project’ heeft in eerste instantie te maken met de Russische musicus Pjotr Tsjaikovski. In de periode 1875-76, precies 150 jaar geleden, componeerde hij twaalf korte pianostukken, één voor elke maand van het jaar; hij gaf dit werk de naam *De seizoenen*. Bij elk stuk hoorde ook een gedicht. Marie François, een Belgische pianiste, vroeg zich af of ze dit concept niet naar onze tijd kon transponeren, een soort *De seizoenen 2.0* creëren, zeg maar. En zo verschijnt dit jaar in de *Standaard der Letteren*, de weekendbijlage van de Vlaamse krant *De Standaard*, iedere maand een gedicht, een tekening én een QR-code waarmee zowel het gedicht (in januari jl. van de hand van Joke van Leeuwen bv.) als de pianosolo van Tsjaikovski, vertolkt door Marie François, kan worden beluisterd.

Ook al is het thema in beide gevallen hetzelfde, de uitwerking ervan verschilt grondig. Niet alleen zijn uitgangspunt, inhoudelijke invulling en doelstelling anders, ook de presentatie zelf verschilt: multimediaal in het geval François, alleen op papier in *Noord & Zuid*. Toch hoeven deze verschilpunten elkaar niet in de weg te staan. Integendeel, ze kunnen elkaar aanvullen en versterken. Hoe mooi zou het zijn als de lezers van *Noord & Zuid* ook naar *De seizoenen 2.0* zouden kunnen luisteren en, omgekeerd, de luisteraars van *De seizoenen 2.0* zich ook zouden verdiepen in het lezen van *Noord & Zuid 16*.

Naar goede gewoonte behandelt *Noord & Zuid* het thema vanuit een breed-culturele invalshoek en komen diverse stemmen aan bod. Dit keer een natuur- en weerkundige, een literatuurwetenschapper, een taalkundige, een musicoloog, een psychiater, een architectuur- en modejournalist, een culinair expert, een kunst-criticus en een bijbelexegeeet. Ieder van hen zorgt vanuit zijn eigen domein voor verbreding en verdieping van het begrip ‘seizoen’. En als altijd brengen gedichten en tekeningen rust en afwisseling.

Overigens zijn ‘woord’ en ‘beeld’ in dit nummer complementair aan elkaar. Daar waar de gedichten afwijken van wat doorgaans verwacht wordt van een *seizoensgedicht* (zie de kanttekeningen op p. 45), ogen de tekeningen op het eerste gezicht stereotiep. Wie goed kijkt, ziet echter dat de boom die voorkomt op de pp. 9, 18, 31 en 41 telkens dezelfde is. Eén en dezelfde linde die op het ritme van de seizoenen verandert en toch steeds dezelfde blijft. Zodoende bieden de tekeningen een goede verklaring waarom de seizoenen ons zo blijven intrigeren en inspireren. Zij werpen een ander licht op *seasonality*: laten ons niet alleen *seizoensgebondenheid*, maar ook *seizoensverbondenheid* zien, tonen het verband tussen wat is, wat was en wat komt.

Veel lees-, kijk- en denkplezier.

Willy Martin
hoofdredacteur *Noord & Zuid*

Van winterpret naar hittestress: de seizoenen

Frank Deboosere

Een lentezonnetje, een zomerlief, herfstkleuren of oorlogswinter: je kan de seizoenen niet wegdenken uit ons leven. Elk jaargetijde heeft zijn unieke kenmerken. Of niet? De laatste jaren lijken de seizoenen te verwateren, op te schuiven, te veranderen. Welke getijden zitten er in een jaar?

Een stukje astronomie

Het zou zo eenvoudig kunnen zijn ... Stel dat de aardas loodrecht stond op het vlak waarin die aarde rond de zon draait, dan waren er geen seizoenen. Geen. Alle dagen zou de zon opkomen pal in het oosten en 's avonds ondergaan in het westen. Dag en nacht zouden altijd even lang zijn. Het kan vriezen, het kan dooien.

Maar ze houden daar boven duidelijk niet van makkelijke oplossingen. De aardas heeft een slag van de molen gekregen en maakt een hoek van $66^{\circ}33'$ met de ecliptica, het vlak waarin we rond de zon draaien. De aardas is dus gekanteld. Gedurende een half jaar neigt het noordelijk halfrond meer naar de zon, terwijl in de overige zes maanden het zuidelijk halfrond meer zonneschijn krijgt. In de lente en de zomer profiteren wij dus van veel extra daglicht. Tijdens de wintermaanden voert de nacht het hoogste woord.

Nabij de evenaar is er niet zoveel verschil in daglengte tussen winter en zomer. Maar onze streken krijgen bij het begin van de astronomische zomer (rond 21 juni) meer dan zestien uur daglicht. Rond 21 december is de situatie net andersom en moeten we het stellen met een zuinige

acht uur daglicht en regeert de nacht. Ga je nog noordelijker, dan wordt het verschil in daglengte nog groter. Boven de poolcirkel krijg je zo het fenomeen van de middernachtzon: de zon gaat niet onder. En zes maanden later komt de zon gewoonweg niet boven de horizon. Weliswaar met die nuance dat de seizoenen in het noordelijk en zuidelijk halfrond net andersom zijn. Lente bij ons is herfst in Chili.

Meer daglicht in lente en zomer zorgt ervoor dat de zon dan meer kans krijgt om te schijnen en 's middags hoog aan de hemel staat. Aangezien de zon warmte brengt, is het dus nogal wies dat de lente en de zomer het goed doen qua kwik. Minder bekend is het feit dat de zon bijna nooit pal in het oosten opkomt en ondergaat pal in het westen. Dat is alleen het geval bij het begin van de lente en de herfst. In het putje van de winter verschijnt de zon in onze streken boven de zuidoostelijke horizon. Rond 21 juni komt de zon op in het noordoosten en blaast ze haar laatste stralen uit boven de noordwestelijke horizon. In die periode van het jaar duikt de zon in België en Nederland zelfs geen 18 graden onder de noordelijke horizon. Dat zijn dan de 'grijze nachten': het wordt niet helemaal donker.

Lange en korte seizoenen

Wellicht hebben lente en zomer in de Lage Landen net iets meer fans. Het is immers de periode waarin de natuur ontwaakt en nieuw leven brengt. Het feest van licht en kleur culmineert uiteindelijk in die zalige zomer met veel vakantie en plezier. Voor al die zonnekloppers is er goed nieuws: de lente en de zomer duren op het noordelijk halfrond langer dan de herfst en de winter. ‘Waarschijnlijk een astronomisch secondenspel’, hoor ik je denken. Niet dus. De lente en de zomer zijn elk goed voor 92 of 93 dagen. Herfst en winter moeten het stellen met 88 of 89 dagen. Alstublieft, met de complimenten van de chef.

Wat is er aan de hand? Het heeft alles te maken met de baan van de aarde om de zon. Die baan is namelijk niet cirkelvormig. Begin januari staan we het dichtst bij de zon. Begin juli bevindt de aarde zich zo’n vijf miljoen km verder van de zon. Nu is er een verband tussen de afstand tot de zon en de snelheid waarmee we rond die zon draaien. Het was Johannes Kepler die in het begin van de 17^e eeuw aantoonde dat de aarde (en alle andere planeten), dichterbij de zon, sneller rond die zon draait. Begin januari zoekt de aarde met een snelheid van ongeveer 109.000 km/h rond de zon. Begin juli is die snelheid teruggelopen tot iets meer dan 105.000 km/h. Precies dat verschil in snelheid zorgt ervoor dat lente en zomer op het noordelijk halfrond enkele dagen langer duren dan herfst en winter.

Maar hoe komt het dan dat we in de zomermaanden zoveel warmte krijgen? We staan dan toch een pak verder van de zon dan in januari? En waarom is het trouwens koud in de winter? Het antwoord heeft alles te maken met de daglengte, zoals hierboven beschreven. Langere dagen zorgen voor meer zon. Oké, die zon staat dan iets verder weg, maar het feit dat hij vele uren langer kan schijnen en daarbij ook veel hoger boven

de horizon komt, is voor het kwik veel belangrijker. Vergelijk het met een kachel die vlakbij staat maar amper mag branden, terwijl diezelfde kachel, op een iets grotere afstand maar met veel meer uren op de dagelijkse teller, de boel serieus kan opwarmen.

Slimmeriken zullen opmerken dat de seizoenen op het zuidelijk halfrond intenser zijn: als het daar zomert, staat de aarde immers vijf miljoen km dichterbij de zon. Dat blijkt dus niet zo te zijn. De reden? Op het noordelijk halfrond is er veel meer continent, veel meer landmassa. En we weten dat het land veel sneller opwarmt dan de zee. Gemiddeld gesproken zijn de zomers op het noordelijk halfrond dus heter en de winters kouder dan ten zuiden van de evenaar.

Vertraging

Er is trouwens wel meer aan de hand met de temperaturen. Je verwacht meestal de grootste hitte als de zon maximaal kan schijnen, op de langste dagen van het jaar, dus rond 21 juni. En de koudste maximum- en minimumtemperaturen moeten dan vallen in de periode rond 21 december. Dat blijkt niet zo te zijn. Het kwik reageert in onze streken met vertraging op het zonnegeweld. De warmste dag valt in Ukkel gemiddeld gesproken rond 20 juli. Het ‘putteke van de winter’ is klimatologisch gezien de periode tussen 15 en 25 januari. Je hebt niet eens de waarnemingen van het K.M.I. en het K.N.M.I. nodig om dat aan te tonen: het zit vastgeroest in eeuwenoude weerspreuken. ‘Sint-Antoon en Sint-Sebastiaan komen met het hardste van de winter aan.’

Het kwik reageert in onze streken dus met vertraging op de seizoenen. De gemiddelde temperatuur van de maand maart is de gemiddelde temperatuur van ... november, niet van september. Terwijl de zon in de maanden maart en september even hoog aan de hemel staat. Die heerlijke maand mei komt

---

kwikgewijs overeen met september! Dat het kwik zo lui is, komt door de nabijheid van het water. De Lage Landen hebben een zeeklimaat. Het zeewater warmt in de zomermaanden maar langzaam op. Het blijft lang na het begin van de astronomische zomer (rond 21 juni) geruime tijd opwarmen. Met zuidwestelijke luchtstromingen krijgen wij lucht die lange tijd over zee heeft vertoefd en zo de temperatuur van dat zeewater heeft gekregen.

Een andere definitie

De data van de astronomische seizoenen zijn niet in steen gebeiteld op de kalender. Het is perfect mogelijk dat het begin van een seizoen op een 20ste valt. Of op een 22ste. Meer zelfs, de astronomische herfst is sinds het begin van de Gregoriaanse kalender nog nooit op 21 september begonnen. En het zal nog vele decennia duren eer de lente nog eens begint op 21 maart. De meeste lezers van dit artikel zullen in hun hele leven nooit op 21 maart het begin van de lente vierden.

De astronomen maken het ons niet makkelijk. Daarom hebben de meteorologen gekozen voor een eenvoudige oplossing. Voor hen begint een seizoen op de eerste van de maand. De weerkundige lente start dus altijd op 1 maart. Dat vergemakkelijkt het maken van statistieken.

En wat doet de natuur? Die trekt zich van al die datadefinities weinig aan. Dat de lente komt, dat staat als een paal boven water. Maar het gaat altijd met horten en stoten. Soms voelen we de eerste lentekriebels al in de maand februari. Het kan echter evenzeer gebeuren dat een hele maand april kouder is dan de voorafgaande maand maart. Eén ding is zeker: de zon zal overwinnen, de lente kruipt dichterbij en vervolgens wordt de zomer voorbereid.

Dankzij de klimatologie kunnen we uitspraken doen over veranderingen in de seizoenen. Door te middelen over een periode van dertig jaar wordt een 'gemiddeld' seizoen gedefinieerd. Op die manier zien we heel duidelijk dat een typische lente van het begin van de 20e eeuw twee à drie weken later startte dan tegenwoordig. De zomer duurt langer, de bomen houden in de herfst langer hun bladeren, de winter smelt langzaam weg.

***Frank Deboosere** was 36 jaar weerman bij VRT. Als Europees klimaatambassadeur draagt hij wetenschap, technologie en ecologie hoog in het vaandel. Maar ook taal en muziek kunnen hem bekoren. In 1997 ontving hij de Wablief-prijs voor heldere taal. In 2017 kreeg hij het Ereteken van de Vlaamse Gemeenschap. Hij schreef verschillende boeken over weer, klimaat en astronomie.*

De Vier Seizoenen van de architectuur in Zurenborg-Antwerpen

Colette Demil

De intrigerende staalkaart van elkaar afwisselende historische bouwstijlen maakt van Zurenborg een iconische en tot de verbeelding sprekende wijk in Antwerpen-Berchem. Art-nouveauwoningen, panden in neorenaissancestijl, eclectische herenhuizen en neoclassicistische gebouwen staan hier zij aan zij, een statement van harmonie in variatie. Een van de ijkpunten in dit voornamelijk 19^e-eeuwse patrimonium is een ensemble van vier opvallende hoekhuizen: Lente, Zomer, Herfst en Winter, elk met de specifieke kenmerken van het desbetreffende jaargetijde en met hun naam in kleurrijke mozaïek.

De Vier Seizoenen, tegelijkertijd opgetrokken in 1899 naar een ontwerp van de Antwerpse architect Jos Bascourt in opdracht van de *Naamlooze Maatschappij voor het Bouwen van Burgershuizen in*

het Oostkwartier, bevinden zich op het kruispunt van de Generaal Van Merlenstraat en de Waterloostraat en maakten ooit deel uit van de urbanisering van Zurenborg. Tot midden 19^e eeuw was het huidige Zurenborg een landelijk gebied met weiden, akkers en boerderijen, rustig gelegen langs de stadsrand. De ingebruikname anno 1879 van het goederenstation op de grens van Borgerhout, Berchem en Antwerpen bracht daar verandering in. Plots boden de omliggende gronden interessante toekomst- en ontwikkelingsperspectieven voor grondeigenaars en speculanten.

Fig.1:
De Vier Seizoenen accentueren als hoekpanden het kruispunt van de Generaal Van Merlenstraat en de Waterloostraat in Berchem-Antwerpen
© Reisroutes

Historische context

Om de exploitatie van de terreinen te optimaliseren — aanvankelijk vooral voor de uitbouw van een industriezone — verenigden de grondeigenaars zich in twee vennootschappen. In 1881 werd de

---

Société Anonyme pour la construction du quartier Est d'Anvers of de *Maatschappij van het Oosten* opgericht. Vijf jaar later volgde de *Société Anonyme pour la construction de maisons bourgeoises*. Die laatste had als doelstelling burgerwoningen en modelprojecten te realiseren in eigen beheer of in opdracht van privépersonen. Belangrijkste aandeelhouders waren de families Osy en Cogels, die samen zo goed als het volledige grondgebied van Zurenborg bezaten. Vandaag is de straat met hun naam, de Cogels-Osylei, nog altijd de bekendste straat van Zurenborg en een steevast geprogrammeerde bezienswaardigheid tijdens architectuurwandelingen. In 1894 fuseerden de twee vennootschappen tot de *Naamloze Maatschappij voor het Bouwen van Burgerhuizen*, vanaf 1957 bekend onder de naam *N.V. Engetrim*. Na de fusie besloot de bouwmaatschappij zich vooral te focussen op woningbouw, zowel bescheiden woningen als dure panden.

Keur aan architecten

Een van de belangrijkste projecten was de ontwikkeling van de Zurenborgwijk tot een prestigieuze woonbuurt voor de middenklasse en hogere burgerij en voor de kapitaalkrachtige bourgeoisie. Zurenborg in Berchem moest en zou de weerspiegeling worden van de welvaart die Antwerpen kende dankzij de economische expansie, handel en uitbreiding van de havenactiviteiten. Vanuit die ambitie werden plannen en doelstellingen ontwikkeld die aanvankelijk utopisch leken, maar al snel realiteit werden. Wie tot de bourgeoisie behoorde of voldoende kapitaal had, verhuisde van de stad naar deze nieuwe exclusieve woonwijk, die zich in een ijtempo ontwikkelde.

Tussen 1894 en 1906 kreeg Zurenborg vorm. Door de concentratie aan stijlen en architecturale diversiteit op een kleine oppervlakte voltrok zich een ongeziene transformatie en ontpopte de enclave zich tot een architectuurlab *avant la lettre*. Een groot aantal bekende architecten,

onder wie Ernest Stordiau, Albert Arnou, Ernest Dieltiens, Emile Wauters, Jules Bilmeyer en Joseph Van Riel, ontwierpen een hele reeks monumentale villa's en burgerwoningen. Productief was ook de geestelijke vader van de Vier Seizoenen, de Antwerpse architect Joseph Bascourt (1863-1927). Tussen 1898 en 1908 realiseerde hij zo'n 25 statige art-nouveau-woningen in Zurenborg.

Eenheid in verscheidenheid

Door hun aangrenzende ligging en hoeklocatie, gelijkaardige plattegrond, gevelopbouw, smalle hoge ramen, decoratieve elementen en algehele architectuur vormen de Vier Seizoenen een coherent ensemble, met elk een eigen identiteit en kleur. Samen symboliseren de woningen verbondenheid en herinneren ze aan de natuurcyclus van groei, bloei, vergankelijkheid, verval en herleving.

Het lentehuis symboliseert het ontwakken van de natuur na de winter, het ontluiken van nieuw leven. Dat vertaalt zich in een lichte, speelse vormgeving met een gevel in frisse gele en groene tinten, versieringen met ontluikende knoppen en jonge bladeren, ontwakende dieren, een meisje omringd door slingers en lentebloemen en sterrenbeeldsymbolen zoals Ram, Stier en Tweeling. Bij het zomerhuis overheerst een kleurenpalet van diepe groentinten, goudkleurige accenten, levendig rood en helblauw. Florale motieven waaronder de klaproos, een jonge vrouw met golvend haar, zodiactekens zoals Kreeft en Maagd en gestileerde zonnestrallen, verwijzen naar het leven in de zomer. Warme aardse kleuren, druiventrossen, dierenriemsymbolen zoals Weegschaal en Schorpioen, vallende bladeren in een variatie aan herfstkleuren en chrysanten in de glas-in-loodramen kondigen in het herfsthuis de tijd aan van verval, melancholie en rust. Het winterhuis, met een voordeur geflankeerd door kolommen en pilasters, sluit de cyclus af en oogt rustiger en serene door strakke lijnen en koelere kleuren zoals wit, lichtblauw

en grijs. Door de geometrische motieven, de symboliek van de oude man, de sterrenbeeldtekens Steenbok en Waterman, afbeeldingen van kale takken, gestolde druppels en ijs, en het hulsttakje in de glas-in-loodramen, lijkt het alsof de tijd even is stilgezet om ruimte te maken voor introspectie en verstillig.

Fig.2: De stijlkenmerken van de vier hoekpanden, waaronder dit winterhuis, zijn typisch voor de art nouveau zoals die zich ontwikkelde in Antwerpen © Agentschap Onroerend Erfgoed

Art nouveau in Antwerpen

De stijl van het woningenkwartet is typisch voor de art nouveau zoals die zich begin 20e eeuw ontwikkelde in Antwerpen en waarbij het accent vooral lag op de decoratieve gevel, golvende lijnen en organische ornamentiek. Bij de Vier Seizoenen zijn die stijlkenmerken terug te vinden in de asymmetrische opbouw, in het gebruik van verschillende kleuren in het baksteengevelmetselwerk, in de speklagen in geglaazuurde baksteen, en in de gebrandschilderde ramen en mozaïeken met seizoensmotieven. Andere opvallende elementen zijn de afgeschuinde hoeken, versierde kroonlijsten, tweezijdige houten erkers, smeedijzeren balustrades en raampijlen. Vandaag staan de Vier Seizoenen er behoorlijk onderhouden bij, al zijn er ornamenten die, net zoals bij enkele andere art-nouveaupanden in de wijk, best een renovatie- en restauratiebeurt kunnen gebruiken.

Bescherming als monument

Dat het onderhoud, de renovatie en restauratie van het historisch woningenpatrimonium in het exclusieve woongedeelte van Zurenborg handenvol geld kost, is de logica zelf. Al na de Tweede Wereldoorlog raakte Zurenborg in verval en tal van woningen stonden er verwaarloosd bij. Eind jaren zestig groeide het plan om de panden te slopen en te vervangen door kantoren en appartementen. Het gemeentebestuur van de toen nog zelfstandige gemeente Berchem oordeelde dat de wijk geen architecturale of historische waarde had, maar kreeg na die beslissing de volle laag. Het hardnekkig protest van bewoners, architecten, schrijvers, kunstenaars, journalisten en beschermers van erfgoed, kelderde het plan. Velen kochten er als uiting van protest en tegen een minimale prijs een te renoveren woning. Langzamerhand keerde de grandeur van de wijk terug, en met die evolutie ook de exuberante verkoopprijzen en het kapitaalcrachtig publiek.

Fig.3: Detail van de polychrome mozaïek en de herfstmotieven in de woning Herfst © Zairon

Intussen zijn tal van gerenoveerde en gerestaureerde woningen verheven tot cultureel en architecturaal erfgoed. Omdat de Vier Seizoenen een vierluik

---

vormen, getuigen van een sterke architectonische samenhang, illustratief zijn voor de art-nouveauperiode en historisch waardevol zijn, werden ze in 1975 vanwege hun totale erfgoedwaarde erkend als monument en beschermd. In 1980 volgde de bescherming als stadsgezicht van het in Berchem gesitueerde gedeelte van Zurenborg, inclusief 540 burgerhuizen die een staalkaart vormen van de architectuur aan het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw. Intussen evolueren de Vier Seizoenen mee met hun tijd. Het zomerhuis werd opgedeeld in drie riante appartementen, het lentehuis omvat nu ook kantoren en vergaderruimtes. De functies van de Vier Seizoenen mogen dan wel wijzigen, hun historische getuigenis blijft.

Colette Demil is freelance journaliste, was hoofdredactrice van het architectuurtijdschrift *Decors en lesgever* aan de Lessius Hogeschool (Thomas More).
Als auteur publiceert ze vooral informatieve boeken.

‘Het doet pijn zoals het sneeuwt’

over de *Jaargetijden* van Bernard Dewulf

Martine de Clercq

Na een kort overzicht van literaire werken die als thema ‘de seizoenen’ hebben, gaat het er in dit artikel om een impressie te geven over hoe dit thema in het intieme werk van Bernard Dewulf gestalte krijgt. Wat bedoelt hij met ‘van de tijdsindelingen die we hebben bedacht zijn de seizoenen me het liefst’ en ‘we zijn toch allemaal met een haperende vulpen geschreven’? Aan de hand van een aantal citaten uit zijn werk *Jaargetijden* (Atlas/Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2022) wordt gepoogd hierop een antwoord te geven.

Seizoenen als literair motief

In de literatuur vormen ‘de seizoenen’ een krachtig motief dat structuur geeft aan een werk. Inhoudelijk hebben ze betrekking op de cyclus van het leven en krijgen vaak ook een symbolische betekenis: de lente weerspiegelt het begin, de jeugd; de zomer de groei, de vitaliteit; de herfst het verval en de melancholie, en de winter de stilte en de dood.

In de middeleeuwen schrijft Jacob van Maerlant een ode aan de natuur, de schepping. In de romantiek overheersen de gevoelsstemmingen, zoals in het gedicht *Jahreszeiten* van Goethe. In het realisme en vooral in het naturalisme krijgt de harde werkelijkheid de bovenhand. In de moderne literatuur verschijnen verschillende varianten, gaande van de weergave van de vier fasen van een mentaal louteringsproces, gekoppeld aan het natuurgebeuren zoals in *De seizoenen* (1972) van Clem Schouwenaers, tot een allegorische vertelling als *Les saisons*

(1965) van Maurice Pons over oorlogsomstandigheden.

Voor het werk van recentere auteurs verwijzen we graag naar het verzamelwerk *De Jaargetijden* (2010) van Jeroen Brouwers met de verhalen *Voorjaarsmoetheid* en *Warme herfst* en twee romans *Zomerlucht* en *Winterlicht*. Ze vormen een netwerk van symbolen, poëtische uitspraken in een cyclische constructie.

Bernard Dewulf en de Jaargetijden

De in de inleiding aangehaalde citaten over de seizoenen geven ons meteen al een hint voor de wijze waarop Dewulf zijn *Jaargetijden* vorm heeft gegeven: een persoonlijk en poëtisch boek, bestaande uit vier ongeveer gelijke delen, dat begint met *Lente*. De eerste zin ‘Zonder beginzin kan ik niet beginnen’ lijkt

een evidentie, maar krijgt zijn volle betekenis wanneer hij ons toevertrouwt dat ‘beginzinnen [hem] vinden’ en dat hij ‘bezocht wil worden door de lach’. Ondanks de verschillende seizoenaanwijdingen zoals ‘voorjaarslicht’, ‘zomerlicht’, ‘najaar’ en ‘winterlicht’, last hij in het gedeelte *Zomer* heel verrassend de volgende zin in: *Het doet pijn zoals het sneeuwt*. Zelf bewust van het feit dat deze zin wat vreemd klinkt, wijst hij op de gedachte aan een oude pijn, en misschien nog verrassender op de woorden *het* en *er*. ‘Twee van de mooiste, maar ongrijpbaarste woorden van mijn taal.’

Bij Dewulfs *Jaargetijden* gaat het om het subtiel en haast simpel ‘in-woord-brengen’ van zijn intieme wereld waarin voor ons weinig opvallende dingen, zoals een keukentafel of een deur, alle aandacht krijgen. Hij gaat er dieper op in en vraagt zich af ‘Hoe blijven we het verwoorden?’. In dit verstilde, poëtische werk blikt hij terug én kijkt hij vooruit, zoals blijkt uit de combinatie ‘toekomstige herinneringen’. Het zijn herinneringen die afwisselen met alledaagse tafereelen en de ritmische cadans van het schrijven bepalen.

In het deel *Herfst* krijgt het ‘oog’ alle aandacht en kijkt hij naar ‘mijn schaduw ... onze noodzakelijke dubbelganger’. Dit leidt tot een dieper inzicht in de zoektocht naar onze identiteit, naar ‘wie lijken wij van binnen en wie schijnen we van buiten?’. Wat verder klinkt het ‘wie ben ik?’ om te komen tot het ‘zelfportret door de anderen’, waarin de vriendschap een centrale rol toebedeeld krijgt. Bij het zoeken naar antwoorden op bovenstaand

de vragen grijpt Dewulf op zijn eigen, specifieke manier naar de verbeelding: ‘kennis is de schommel, de verbeelding is het schommelen’.

Waar *Lente* met de ‘beginzin’ opent, vinden we in het begin van *Winter* tot tweemaal toe ‘uit’. ‘Het boek is uit.’ Hij voelt het, ruikt eraan, maar geeft het tegelijk ‘uit handen’. Begon hij in *Lente* aan de ‘dagtaak’, dan spreekt hij nu van het ‘avondmaal’, van het licht en het donker binnen en buiten, maar ook van ‘het licht en het donker in ons’. Hij mijmert over ‘de jojo van het ego’ en over ‘meerdere manieren om ziende te zijn’.

In het ‘stralend winterlicht’ ziet Dewulf een ‘verband tussen winterlicht en geheugen. Ik hoef het maar te zien en verzonken herinneringen komen ineens weer meekijken’. Ze nestelen zich in het ‘museum van mijn geheugen’, waardoor ‘plaatsen’ en ‘plekken’ dierbaarder zijn dan tijd. De zin ‘sneeuw wekt weemoed’ brengt hem terug bij de dichter ‘Leonard Nolens, die de mooiste poëzieregels schreef’.

Naar het einde van het werk toe, denkt hij aan ‘het mijmerende boek over de dood, *Niets te vrezen*’, waarin Julian Barnes ons verdeelt in ‘wie bang is ... en wie er amper mee bezig is’. Helemaal op het einde kijkt hij naar de foto van zijn vader op ‘de uitgespaarde lichtvlek ... Daar heb ik hem nu nodig. Want de koude van de dagen klimt in de wervels, als een naderende slotzin.’

Bernard Dewulf stierf op 23 december 2021, kort nadat hij zijn visionair getijdenboek had aangeleverd bij zijn uitgever, die het werk postuum uitgaf. De doodsgedachte loopt als een rode draad door het hele werk heen, maar vindt zijn apotheose in het *Naschrift*, waarin woorden als ‘vervagen’, ‘verdwijnpunt’ en de drie vormen van ‘verdwijning, ... het sentiment, ... de dood, ... het ultieme’ uitmonden in het woord ‘geest’, dat met de verbeelding verwoord kan worden en blijft nazinderen ...

Martine de Clercq (OvdP, afdeling Antwerpen Middelheim) is emeritus gewoon hoogleraar Europese en Vergelijkende Literatuurwetenschap (KU Leuven, campus Brussel). Zij publiceerde tal van artikelen o.a. over Samuel Beckett en het motief van de stad. Martine de Clercq is lid van de redactie van Noord & Zuid.

Pieter Brueghel telde geen vier, maar zes seizoenen

Jeroen de Baaij

Terwijl de winter van 1564-1565 Europa in zijn ijzige greep houdt, krijgt Pieter Brueghel de Oude een bijzondere opdracht: een schilderijenserie over de seizoenen, voor de eetzaal van een rijke Antwerpse koopman. Maar in plaats van de gebruikelijke vier seizoenen, kiest Brueghel voor zes doeken. Waarom deze ongewone keuze?

De winter van 1564-1565 was de koudste in meer dan vijftig jaar. Al in december konden er paarden rijden op de dichtgevroren Schelde. De Vlaamse theoloog Johannes Molanus schreef erover: 'De kou was zo doordringend, dat ook het snot in de neusgaten bevroor en dat bij de haard geplaatste spijzen maar nauwelijks voor vorst konden worden gevrijwaard.' En dat laatste leverde problemen op. Nu zelfs de kelders bevroren waren, konden mensen met Kerstmis geen bier meer drinken. Het gevolg: torenhoge brandstofprijzen, het uitbreken van ziektes door vervuild drinkwater en graantekorten. Volgens Morenus 'stierven dagelijks niet slechts mensen en vee, maar vielen ook vogels verstijfd van kou neer'.

De kleine ijstijd

De winter van 1565 was een van de koudste in een periode die we tegenwoordig *de kleine ijstijd* noemen (1450-1850). De gemiddelde temperatuur lag destijds een

paar graden lager dan tegenwoordig en Europa werd geteisterd door ijskoude winters. Volgens onderzoekers van het University College in Londen werd de kou veroorzaakt door de kolonisering van Amerika. De Europeanen brachten op hun schepen ziektes mee naar de nieuwe wereld, waardoor massasterfte onder de inheemse bevolking optrad. In Zuid- en Midden-Amerika zorgde dit voor een verwildering van 56 miljoen hectare landbouwgrond, een oppervlakte die ongeveer gelijk is aan Frankrijk. De onderzoekers berekenden dat de snelle groei van deze planten zorgde voor een significante afname van de hoeveelheid CO₂ in de lucht. Het was precies het tegenovergestelde van het broeikas effect: waar we tegenwoordig te veel CO₂ hebben, was er destijds te weinig.

De reden waarom we tegenwoordig de winter van 1565 nog zo goed kennen, zijn de schilderijen van Pieter Brueghel de Oude (1525-1569). De Vlaamse kunstenaar schilderde schaatsers in een boerendorp (Fig.1). Sommige kinderen

spelen kolf, een voorloper van ijshockey of curling, anderen gooien een hengeltje uit in een wak. Op de kant is een vogelknip te zien, een val waarin vogels met een paar korrels graan onder een zware plank werden gelokt. Het stokje waarop de plank rustte, kon met een touw worden weggetrokken om de vogels te vangen. Brueghel laat hiermee de voedseltekorten zien in de koude winters.

Fig.1:
Pieter Brueghel de Oude, *Winterlandschap met schaatsers en vogelknip*, 1565, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel

Seizoenen van Brueghel

In deze koude winter van 1565 kreeg Brueghel de opdracht van de rijke Antwerpenaar Nicolaas Jonghelinck, om een serie over de seizoenen te schilderen voor de eetzaal van zijn *speelhof* buiten de stadsmuren. Van deze serie zijn vijf schilderijen bewaard gebleven: *Jagers in de sneeuw*, *Sombere dag* en *Terugkeer van de kudde*, te zien in het Kunsthistorisch Museum te Wenen (Fig.2, 3, 6), *Hooitijd* in Paleis Lobkowitz te Praag (Fig.4) en *Korenoogst* in het Metropolitan Museum of Art te New York (Fig.5). Het zesde werk uit de serie, het schilderij over de lente, is verloren gegaan. De Britse auteur Michael Frayn schreef over het missende werk de spannende thriller *Pretmakers in een berglandschap* waarin iemand in een verwaarloosd landhuis

het schilderij denkt te hebben teruggevonden. De schilderijen worden tegenwoordig gezien als een van de eerste landschapsschilderijen in de Vlaamse kunst. Brueghel durfde het gewone volk en zijn omgeving te laten zien zonder toevoeging van Bijbelse of mythologische verhalen. Hiermee was hij zijn tijd vooruit.

Jagers in de sneeuw

In het wintertafereel *Jagers in de sneeuw* (Fig.2) komt een groep mannen terug van de jacht. Bij de herberg links op het schilderij wordt al een vuurtje voorbereid om de buit te roosteren. Op de achtergrond is een tafereel te zien dat doet denken aan het andere winterschilderij van Brueghel: schaatsers op het ijs, ijssporten en kraaien in de boom. Het lijkt op het eerste gezicht een vredig Vlaams dorp in de winter, maar de bergen op de achtergrond passen hier niet bij. Brueghel had net een reis door Italië achter de rug toen hij het schilderij maakte. Landschappen die hij onderweg zag, gebruikte hij nu in zijn schilderijen.

Fig.2:
Pieter Brueghel de Oude, *Jagers in de sneeuw*, 1565, Kunsthistorisch Museum, Wenen

Sombere dag

Het volgende schilderij in de serie ziet er op het eerste gezicht uit als een herfsttafereel: sombere luchten en een wilde zee (Fig.3). Toch gaat dit doek over de

---

vroege lente. Om dit te zien moet je naar de mannen op de voorgrond kijken. Het zijn carnavalsvierders! De ene man draagt een koningskroon, de andere heeft wafels vast. Bovendien knotten ze de wilgen en bundelen het rijshout, typische voorjaarsklusjes. Op de achtergrond is een woeste zee te zien die de boten tegen de kade duwt. Terwijl de mensen carnaval vieren, dreigt het dorp te overstroomen.

Fig.3:
Pieter Bruegel de Oude, *Sombere dag*, 1565,
Kunsthistorisch Museum, Wenen

Fig.4:
Pieter Bruegel de Oude, *Hooitijd*, 1565,
Paleis Lobkowitz, Praag

Hooitijd

Brueghels cyclus volgt het leven op het land. Vooral op de laatste drie schilderijen is dit goed te zien. In *Hooitijd* zijn boeren bezig met het hooien van een veld in de vroege zomer (Fig.4). Op de voorgrond loopt een landweg waarover andere boeren naar de markt gaan. Ze dragen manden met kersen op hun hoofd. Op de voorgrond is nog meer oogst te zien: in de manden lijken aardbeien en bonen te zitten. Tussen het landwerk door is er ook tijd voor vermaak. In de verte heeft een groep mensen zich verzameld om te kijken naar het gaaischieten: schutters moeten een houten vogel van een paal schieten.

Fig.5:
Pieter Bruegel de Oude, *Korenoogst*, 1565,
Metropolitan Museum of Art, New York

Korenoogst

Het volgende schilderij is gewijd aan het einde van de zomer. Op een warme dag zijn de boeren koren aan het oogsten (Fig.5). Veel van hen proberen wat verkoeling te vinden in de schaduw van een boom. Sommigen zitten te eten van het meegenomen proviand, anderen doen een dutje. Op de achtergrond rijdt een volgeladen kar naar het dorp, waar de kinderen spelen in het veld. Net als op de andere schilderijen zoekt Brueghel dus naar de balans tussen hard werk en ontspanning.

Fig.6:
Pieter Bruegel de Oude, *Terugkeer van de kudde*, 1565, Kunsthistorisch Museum, Wenen.

Terugkeer van de kudde

Op het laatste schilderij is het herfst. Een groep mannen leidt een kudde naar het dorp (Fig.6). De tijd van grazen is voorbij: de koeien moeten terug naar de stal. In de verte is de laatste oogst in volle gang: mannen en vrouwen plukken de druiven van de wijnranken. Een onweersbui nadert, dus er moet nog even flink gewerkt worden om op tijd binnen te zijn.

Vier seizoenen of twaalf maanden?

In 1565 wordt de serie schilderijen voor het eerst genoemd in een document waarin Nicolaas Jonghelinck de werken als onderpand gebruikt bij de stad Antwerpen. Hierin worden de werken *De Twaalf Maanden* genoemd. Kunsthistorici hebben zich daarom afgevraagd: zijn er misschien twaalf schilderijen geweest, één voor elke maand van het jaar? In dat geval zouden er niet één,

maar zelfs zeven schilderijen verloren zijn gegaan. Dit lijkt onlogisch. Wanneer de werken in 1594 in handen komen van aartshertog Ernst van Oostenrijk worden er slechts zes schilderijen genoemd.

Waarschijnlijker is het dus dat ieder schilderij twee maanden moet voorstellen. Hoewel het nergens expliciet staat beschreven, gaat men uit van deze volgorde: *Jagers in de sneeuw* (december-januari), *Sombere dag* (februari-maart), het missende schilderij (april-mei), *Hooitijd* (juni-juli), *Korenoogst* (augustus-september) en *Terugkeer van de kudde* (oktober-november).

Pieter Bruegel was waarschijnlijk bekend met het werk van de Vlaamse miniatuurschilder Simon Bening. In zijn beroemde *Hennesey*-getijdenboek, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van België te Brussel, is het knotten afgebeeld in maart, de hooitijd in juli, de korenoogst in september en de druivenoogst in oktober. Bruegel gebruikte dus precies dezelfde motieven

---

als Simon Bening. Door deze parallellen tussen de schilderijen van Brueghel en dit verluchte getijdenboek, zijn kunsthistorici vrij zeker van de maandindeling van de schilderijen.

Ontstaan van de seizoenen

De aarde draait in een jaar om de zon. Doordat de aarde een beetje gekanteld staat, verandert de hoeveelheid zonlicht in onze streken gedurende het jaar. Hierdoor ontstaan de vier seizoenen. De grenzen van de seizoenen worden dus bepaald door de zon: aan het begin van de zomer schijnt de zon het meest op het noordelijk halfrond. De winter begint als de zon het meest zuidelijk staat. Bij het begin van de lente en de herfst is de zon precies halverwege.

Het is daarom opvallend dat Pieter Brueghel zes schilderijen gebruikt om de seizoenen af te beelden, waar je vier seizoenen zou verwachten. Sinds de Romeinse tijd is er sprake van vier seizoenen. Marcus Terentius Varro beschrijft in *Rerum rusticarum* dat de lente, zomer, herfst en winter beginnen op de 23^e dag van de doorgang van de zon door respectievelijk Waterman, Stier, Leeuw en Schorpioen. Tegenwoordig zou dit overeenkomen met 7 februari, 9 mei, 11 augustus en 10 november. Hoewel deze data dus niet helemaal overeenkomen met de positie van de zon, is het principe van vier seizoenen hetzelfde.

Zes seizoenen: het ritme van het boerenwerk

Maar het ritme op het land liet zich niet bepalen door de stand van de zon. In de middeleeuwen werd het werk bepaald door het weer en de gewassen. In de Lage Landen was het in de 16^e eeuw vrij gebruikelijk om het jaar in zes seizoenen te verdelen: vroege lente, lente, vroege zomer, zomer, herfst en winter. Brueghel volgde deze indeling, die ruwweg overeenkwam met het ritme van het boerenwerk. *Sombere dag* en het missende schilderij voor de lente. *Hooitijd* en *Korenoogst* voor de zomer. De herfst en winter, wanneer er minder werk op het land was, konden ieder met één schilderij toe.

Een indeling in zes seizoenen is niet zonder precedent. In de hindoeïstische kalender van India zijn er zes seizoenen: *Vasanta* (lente), *Grishma* (zomer), *Varsha* (moesson), *Sharada* (herfst), *Hemanta* (vroege winter) en *Shishira* (late winter). Ook op deze kalender bepaalt het weer de seizoenen in plaats van de stand van de zon, net als bij de middeleeuwse indeling in zes seizoenen.

Het laatste oordeel

Recent onderzoek van de Duitse kunsthistoricus Bertram Kaschek laat echter zien dat er mogelijk een andere ver-

---

klaring is. Kaschek ontdekte op alle schilderijen verwijzingen naar het 'Laatste Oordeel'. De overstrooming in *Sombere dag* kan verwijzen naar de Bijbelse zondvloed, die in het evangelie van Mattheus verwijst naar het einde der tijden. In Psalm 103 wordt het gras op het veld dat verdwijnt wanneer de wind eroverheen waait, vergeleken met de vergankelijkheid van de mens. Schilderde Brueghel *Hooitijd* als verwijzing naar deze psalm? Ook de vogelval in *Jagers in de sneeuw* was in de middeleeuwen een veelvoorkomende metafoor voor het laatste oordeel.

Volgens Kaschek moet het ongebruikelijke aantal van zes schilderijen gezien worden in deze religieuze context. De zes schilderijen staan dan symbool voor de zes dagen van de creatie in Genesis. Hiermee verwijzen de schilderijen impliciet naar de ontbrekende zevende dag, de sabbat, de dag in het teken van God. De verwijzingen naar het laatste oordeel moeten dan niet gezien worden als een waarschuwing voor het einde der tijden, maar als een aanmoediging om na te denken over het eigen geloof.

Literatuur

- I. Buchanan, The Collection of Niclaes Jongelinck: II The 'Months' by Pieter Bruegel the Elder, in: *The Burlington Magazine*, 132, 1990, pp. 541–550.
- B. Kaschek, *Weltzeit und Endzeit: 'Die Monatsbilder' Pieter Breugels d.Ä.*, Wilhelm Fink, Paderborn, 2012.
- J. Müller en T. Schauerte, *Bruegel: The Complete Works*, Taschen, Keulen, 2022.

Jeroen de Baaij is als fysioloog verbonden aan het RadboudUMC, dept. Medische Biowetenschappen (Nijmegen), waar hij werkt aan de moleculaire en genetische oorzaken van verstoringen van de mineraalbalans. Dr De Baaij is tevens hoofdredacteur van het online kunstmagazine KunstVensters (www.kunstvensters.com). Op deze website publiceert hij wekelijks over tentoonstellingen en verhalen uit de kunstgeschiedenis.

Bijbelse tijden en seizoenen

Filip Noël

De Bijbelse mens beleefde tijd en seizoenen vanuit de waarneming van de natuur. De seizoenen en de wisseling ervan bepaalden het leven van de mensen in sterke mate. In de Bijbel lezen we dat God de seizoenen aan mensen heeft gegeven om op aarde te kunnen leven. De verschillende jaargetijden zijn een zegening van God (Deuteronomium 33:14).¹

Tijden

De meest fundamentele ervaring is het onderscheid tussen licht en duisternis. Gods eerste scheppingswerk is het licht (Genesis 1,3-5). Tevoren is de aarde volkomen chaos, uitgedrukt met het merkwaardige Hebreeuwse woordenpaar: ‘tohu wabohu’ (‘woest en leeg’ – Genesis 1,2). Door de schepping brengt God orde. Door Gods scheppingswerk van zes dagen evolueert de chaos tot kosmos. Licht is daarbij levensnoodzakelijk. Dag en nacht zijn er eerder dan zon en maan. Die hemellichamen markeren de dag en de nacht, maar zij worden pas op de vierde dag geschapen. Het licht komt rechtstreeks van God zelf: het onderscheid tussen dag en nacht is Zijn eerste scheppingswerk. De dag is het fundament van het tijdsbesef. In de oudste Bijbelse tradities loopt de dag van de ene morgen naar de andere. Dit Egyptisch tijdsaanvoelen verandert met de Babylonische ballingschap in de zesde eeuw voor Christus. Van dan af begint de nieuwe dag na het ondergaan van de zon en spreken de teksten over nacht en dag (Judith 11,7) of zoals in Psalm 55,18: ‘In de avond, in de morgen, in de middag klaag ik en zucht ik.’

Dagindeling

Om de dag in te delen waren sommige middelen zoals wateruurwerken en zonnewijzers al gekend voor het eerste millennium voor Christus. Toch verkiezen Bijbelse auteurs vaak om de dag vager, vanuit een subjectief aanvoelen, in te delen. Avond, ochtend en middag komen regelmatig voor, en evenzeer dageraad en zonsondergang. Hooglied 2,17 en 4,6 spreken over de bries die waait voor het opkomen van de zon, in de Nieuwe Bijbelvertaling geïnterpreteerd als: ‘Nu de dag weer ademt en het duister vlucht.’ In het tweede scheppingsverhaal bezoekt God de mens in de tuin van Eden ‘bij de avondbries’ (Genesis 3,8). Abraham krijgt bezoek van drie mysterieuze mannen ‘op de hitte van de dag’, met name op de middag wanneer iedereen siësta houdt en bezoek ongelegen is (Genesis 18,1). Soms is er een verband met de rituelen in de tempel: de tijd van het avondoffer (1 Koningen 18,29). Sommige godsdienstige handelingen gebeuren ‘tussen de twee avonden’, met name tussen zonsondergang en de nacht, of tijdens de avondschemering die in Israël vrij kort is (Exodus 12,6). De nacht werd verdeeld in drie waken, zoals dat in Mesopotamië

¹ Alle Bijbelteksten in dit artikel zijn overgenomen uit de Nieuwe Bijbelvertaling 21 (NBV21), de Bijbel voor de 21ste eeuw.

---

gebruikelijk was. Dat worden vier waken in de Romeinse periode en dan wordt ook de tijdsindeling van de overheerser overgenomen. In het passieverhaal preciseert Marcus dat Jezus op het derde uur (9 uur) wordt gekruisigd en dat er omstreeks het zesde uur (12 uur) een duisternis over het hele land valt. Jezus sterft op het negende uur (15 uur – Marcus 15,25.33.34).

De zevende dag

In het scheppingsverhaal valt een bijzondere nadruk op de zevende dag (Genesis 2,1-3). Na het scheppingswerk rust God uit. Hij heiligt de zevende dag, de sabbat. God laat zich niet door de tijd gevangennemen. Voor Hem is de tijd geen dwang tot permanente arbeid. De tijd roept evenzeer op tot rust en ontspanning. Een diepe wijsheid heeft de joodse gelovigen ertoe gebracht de heiligheid van de sabbat terug te brengen tot het begin van de wereld. Er is een tijd van werken en een tijd van rusten. Die gedachte inspireert het Bijbelse boek Prediker.

Met de sabbat ontstaan de week van zeven dagen en de maanden van vier weken. De Bijbelse mens volgt de maankalender, weliswaar met correcties vanuit de zonnekalender. Wanneer de maanden te sterk van de seizoenen gaan afwijken, wordt een schrikkelmaand ingelast. De maanden hebben verschillende namen naargelang van hun plaats in de seizoenen. In oudere teksten worden enkele maanden met hun Oudhebreeuwse naam vermeld. Vanaf de Babylonische ballingschap ontleent men de namen van de maanden aan de Babylonische jaarindeling.

Seizoenen

Dagen, weken en maanden: de kalender reflecteert Gods bedoeling met de schepping. God brengt orde in plaats van chaos. De seizoenen reflecteren die goddelijke ordening. De mens krijgt zo bestaanszekerheid. Die zekerheid is echter

kwetsbaar. Het verhaal van Noach en de grote vloed symboliseert de kwetsbaarheid van de schepping (Genesis 6,5–9,17). De mythische overstroming bedreigt de kosmos en brengt de chaos terug. In de Bijbelse versie van dit vloedverhaal (er zijn ook Mesopotamische versies zoals in het Gilgamesj-epos) wordt de terugkomst van de chaos gelinkt aan de ethische verdorvenheid van de mens. De mens roept als het ware de vloed over zichzelf af. Alleen de rechtschapen Noach, zijn familie en alle dieren worden gespaard. Aan het einde van de vloed, wanneer het water zich heeft teruggetrokken, brengt Noach een offer dat God behaagt. God belooft de chaos niet opnieuw te laten toeslaan. Hij zegt bij zichzelf: ‘Zolang de aarde bestaat, zal er een tijd zijn om te zaaien en een tijd om te oogsten, zal er koude zijn en hitte, zomer en winter, dag en nacht – nooit komt daar een einde aan.’ Het einde van de vloed is een herschepping met een nieuwe oproep tot vruchtbaarheid. God sluit een verbond met Noach en zijn zonen.

Vertrouwen in Gods orde

De seizoenen zijn een teken van Gods trouw en stabiliteit, van Zijn orde die het landbouwrhythme van Israël bepaalt. De stammen van Israël leefden langere tijd als nomaden en halfnomaden. Langzamerhand vestigen zij zich in het Beloofde Land en gaan zij leven als sedentairen. De landbouw is levensbepalend. De Bijbelse mens vertrouwt voor zijn overleven op Gods orde. Op tijd regen en op tijd droogte zodat de oogst de mens kan voeden en ook de dieren te eten hebben. Israël kent in grote lijnen twee seizoenen. Het regenseizoen verloopt in twee fasen: de vroege regen (oktober-november) maakt de grond klaar voor het zaaien. De late regen (maart-april) zorgt voor het rijpen van de gewassen. Het droge seizoen dat loopt van mei tot september, is de tijd van groei en oogst. Israël is afhankelijk van de regen die God geeft. Mozes beklemtoont dat het Beloofde Land een land is ‘waaraan de Heer, uw God, veel zorg

---

besteedt en waarover hij waakt, het hele jaar door, van de eerste tot de laatste dag' (Deuteronomium 11,12). Gehoorzaamheid aan Gods geboden hangt samen met vruchtbaarheid. God belooft: 'Ik zal jullie akkers op de juiste tijd regen geven, in het najaar en in het voorjaar. Je zult je oogst binnenhalen, koren, wijn en olie, en ik zal groene weiden geven voor je vee. Je zult er leven in overvloed' (Deuteronomium 11,14-15).

Beleving der seizoenen als religieus gebeuren: de joodse feesten

De beleving van de seizoenen is voor de Bijbelse mens een intens religieus gebeuren. Gods zegen is van levensbelang. De joodse feesten zijn oorspronkelijk landbouwfeesten die het jaar een meer gediversifieerd seizoenbeeld geven. Pasen (Pesach) in de lente kondigt de eerste vruchten van de aarde en de gerst-oogst aan. Het Wekenfeest (Sjavoet) of Pinksteren vijftig dagen later is een zomerfeest rond de tarweoogst. Het Loofhuttenfeest (Soekot) in de herfst viert de oogst van druif/wijn en olijf/olie. Aan die oorspronkelijk Kanaänitische feesten gaven de Israëlieten een heilshistorische betekenis. Pasen wordt verbonden met de herinnering aan de Uittocht uit Egypte (de Exodus). Pinksteren herdenken de verbondssluiting op de berg Sinaï en de afkondiging van de Thora (de Wet van Mozes). Het Loofhuttenfeest herinnert aan het veertigjarig verblijf van het volk Israël in de woestijn. Dat feest duurt zeven dagen en velen richten een hut (tent) op om maaltijd te houden.

Zaaien en oogsten – vreugde en verdriet

Zaaitijd en oogsttijd zijn een veelgebruikt thema in de Bijbelse literatuur. Vreugde en verdriet zijn ermee verbonden. De mens denkt na over het eigen leven op het ritme van die seizoenen. Daarom krijgt het thema ook een geestelijke, metaforische betekenis. De dichter van Psalm 126,5 getuigt: 'Zij die in tranen zaaien, zullen oogsten met gejuich.' Een beeld dat niet alleen de realiteit van zaaien en oogsten beschrijft maar evenzeer

de innerlijke menselijke geestesgesteldheid die ermee gepaard gaat. Angst om te mislukken en vreugde bij het positieve resultaat zijn menselijke emoties in wel meer omstandigheden. De wisseling van de seizoenen laat mensen reflecteren over het leven zelf en de gebondenheid aan de tijd. De Prediker is expert in het doorgronden van de menselijke existentie. Hij denkt na over het cyclische bestaan van de seizoenen en de eindigheid van het bestaan

Voor alles wat gebeurt, is er een uur, een tijd voor alles wat er is onder de hemel.

Er is een tijd om geboren te worden en een tijd om te sterven, een tijd om te planten en een tijd om te rooien (Prediker 3,1-2).

Symboliek

De Bijbelse literatuur verwijst graag naar de symboliek achter tijden en seizoenen. In het leven is voor alles een uur, niet alleen in de natuur. Mensen kennen tijden van groei, tijden van wachten, tijden van oordeel of herstel. In het Nieuwe Testament gebruikt Jezus beelden uit de natuur om naar diepere waarheden te verwijzen. Verschillende Jezusparabels verwijzen onder meer naar goed zaad en onkruid, naar de boer die wacht op het ontkiemen, naar het mosterdzaadje dat klein is, maar toch een grote struik kan worden. Telkens heeft Jezus het koninkrijk Gods op het oog. Tegelijk roept hij zijn publiek met strenge woorden op om verder te kijken dan de tijden en de seizoenen, en de tekenen van de tijd niet te missen:

Wanneer jullie een wolk zien opkomen in het westen, zeggen jullie meteen dat er regen op komt is, en dat is ook zo. En wanneer jullie merken dat de wind uit het zuiden komt, zeggen jullie dat er hitte op komt is, en dat is ook zo. Huichelaars! De aanblik van de aarde en de hemel kunnen jullie duiden, hoe kan het dan dat jullie deze tijd niet kunnen duiden? (Lucas 12,54-56).

In een uitdagende toespraak relateert Jezus de menselijke fixatie op het materiële bestaan. Hij voelt zich goed in de traditie van de Prediker en roept op tot een dieper kijken naar de wereld en tot vertrouwen op Gods zorg:

Daarom zeg Ik jullie: maak je geen zorgen over je leven, over wat je zult eten of drinken, noch over je lichaam, over wat je zult aantrekken. Want het leven is meer dan voedsel en het lichaam meer dan kleding. Kijk naar de raven: ze zaaien niet en oogsten niet, ze hebben geen voorraadkamer en geen schuur, het is God die ze voedt. Hoeveel meer zijn jullie niet waard dan de vogels! Wie van jullie kan door zich zorgen te maken één dag aan zijn levensduur toevoegen? Als jullie dus zelfs het geringste al niet kunnen, waarom maken jullie je dan zorgen over de rest? (Lucas 12,23-25).

Tijden en seizoenen – nadenken over het leven zelf

De wisseling van tijden en seizoenen is voor de Bijbelse mens meer dan de observatie van de natuurlijke cyclus. De bekommernis om het dagelijks bestaan staat centraal, maar evenzeer de zorg om het eigen hart en de relatie met God. Hij staat garant voor de orde in de schepping. Tijden en seizoenen bieden bestaanszekerheid en tegelijk zijn zij de aanleiding om dieper na te denken over het leven zelf. De cyclus van het leven brengt de mens tot betekenis, zin en openheid op het Transcendente. Tijden en seizoenen roepen op tot verder kijken en tot een ander begrip, met name 'eeuwigheid'. De dichter zingt in Psalm 90,2-4:

*Nog voor de bergen waren geboren,
voor U aarde en land had gebaard –
U bent, o God, van eeuwigheid tot
eeuwigheid.*

*U doet de sterveling terugkeren tot
stof en zegt: 'Keer terug, mens-
kind.'*

*Duizend jaar zijn in uw ogen
als de dag van gisteren die voorbij
is, niet meer dan een wake in de
nacht.*

Filip Noël is norbertijn, priester en bijbelwetenschapper.

Hij heeft zijn thuis in de abdij van Averbode en woont in de abdij van 't Park te Leuven.

LENTE

Voorzichtig beginnen te spelen
binnen een groenende koelte,
de bloemen met name te groeten
en van het hart te ontsluiten
aanzelende kamers.
Het brood met elkander te delen,
de koele beekval te voelen.
En in de avond te wachten
de bevende witte vlinders:
de kamperfoelie gaat open.

Ida Gerhardt

› Uit: *Verzamelde Gedichten*, Athenaeum-Polak & Van Genneep,
Amsterdam, 1995.

TEGEN DE ZOMER

Niets is vernielender dan de warmte
De kou houdt in stand, is statisch;
de warmte beweegt met de vernieling mee
en wekt een valse schijn
van zon, gezondheid, zinvolle zonde
De warmte vleit, paait, belooft,
maakt stofgoud van stof
liefde van begeerte,
poëzie van leugens
Ik hou niet van warmte,
broedplaats van muggen en maden
poel van limonade en andere slopende dranken
Schenk mij liever klare
kou en koffie,
destructie bevroren, duidelijk zichtbaar
en aanvaardbaar
Wie in de kou zit scheidt geen illusies,
Maar scheidt sneeuw, vrij ongenaakbaar,
in de menselijke
soms bovenmenselijke winter

Remco Campert

› Uit: *Dichter*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1995.

VERDRIETIG KIND, VERDRIETIG GEDICHT

Ik ben de herfst.

Ik ben de regen.

Ik ben de storm.

Zoek mij maar op,
ik sta in alle gedichten.

Houd mij maar vast,
ik heb het koud en ik ben moe,
en nog zoveel bladeren aan de bomen,
nog zoveel bladeren overal.

Toon Tellegen

› Uit: *De zin van een liguster*, Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam, 1980.

WINTER

Winter. Je ziet weer de bomen
door het bos, en dit licht
is geen licht maar inzicht:
er is niets nieuws
zonder de zon.
En toch is ook de nacht niet
uitzichtloos, zolang er sneeuw ligt
is het nooit volledig duister, nee,
er is de klaarte van een soort geloof
dat het nooit helemaal donker wordt.
Zolang er sneeuw ligt, is er hoop.

Herman de Coninck

› Uit: *De gedichten*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1998.

In de maat van de seizoenen

Katelijne Boon

Eeuwenlang stemt de mens zijn leven af op de seizoenen. Nog voor tijd werd gemeten in minuten en uren, werd hij ervaren als terugkeer: licht na donker, groei na stilstand. Die cyclische ervaring heeft haar sporen nagelaten in rituelen, verhalen en beelden, maar ook in de muziek. Muziek bestaat alleen in de tijd. Zij ontvouwt zich noot na noot en laat zich niet in één oogopslag vatten zoals een schilderij. Wanneer componisten zich door de seizoenen laten leiden, verbinden zij de natuurlijke kringloop en de menselijke ervaring van tijd.

Muziek en cyclische tijd

Voor wie leeft op het land en afhangt van de natuurelementen, zijn de seizoenen geen abstract begrip. Ze bepalen het ritme van werken en rusten, van schaarste en overvloed. Ze maken van de rechte lijn van de tijd een cirkel en scheppen de betekenisvolle momenten waar muziek als vanzelfsprekend een rol krijgt toebedeeld. Oogstliederen, lentefeesten, winterse klaagzangen ... ze zijn van alle tijden. We vinden ze terug in de middeleeuwse liederen en de madrigalen van de renaissance, in de liturgische muziek verbonden aan de getijden van het kerkelijk jaar en in de hofmuziek bij feesten die de kalender volgen.

Vivaldi en het ontstaan van de seizoenscyclus

Antonio Vivaldi is de eerste componist die de seizoenen uitwerkt als een volwaardige, zelfstandige muzikale cyclus. Met zijn *Le quattro stagioni* (1725) vertaalt hij de cyclische ervaring van de seizoenen voor de concertzaal. Het uitgesproken karakter van elk seizoen koppelt hij aan een sonnet. In de muziek imiteert hij niet alleen de natuur, hij maakt van de natuur een muzikaal drama, met conflict, spanning en ontlading. We horen vogels zingen, beken stromen, de broeierige hitte van de zomer, de wolken die zich samenpakken tot een onweer, de hoorn die de jacht blaast in de herfst en de rillende kou die ons in de winter doet klappertanden. De seizoenen worden hoorbaar, zelfs bijna tastbaar.

Met zo'n helder programma stelt de muziek ons gerust. Na de winter komt de lente terug. Na de zomer zorgt de herfst voor rijpe vruchten. De seizoenen volgen elkaar onvermijdelijk op, maar de onverbidde tijd laat wel ruimte voor herstel.

Het is opvallend hoe vaak luisteraars naar deze *Jaargetijden* teruggrijpen, als je ze vraagt naar muziek die veel voor hen betekent. Soms doen ze dat met enige schroom, alsof ze zich willen verontschuldigen voor die al te evidente keuze. Maar precies die vanzelfsprekendheid zou de verklaring kunnen zijn van de populariteit. Deze muziek is als een muzikaal kompas. In het rad van het jaar kan iedereen zich herkennen.

Met de *Vier Jaargetijden* zet Vivaldi een traditie in waarop later componisten als Tsjajkovski, Glazoenov, Piazzolla en Max Richter bewust zullen voortbouwen.

Romantiek: van natuur naar innerlijk

In de negentiende eeuw verschuift de romantiek het perspectief. De veranderende natuur weerspiegelt de innerlijke gevoelswereld van de mens. De seizoenen zijn niet langer objectief waarneembare fenomenen, maar worden dragers van emotionele betekenis.

Geen mooier voorbeeld denkbaar dan de *Winterreise* (1827) van Franz Schubert, de liederencyclus waarin een naamloze reiziger na een mislukte liefdesrelatie zijn vertrouwde wereld verlaat en een eenzame tocht maakt door een verstild winterlandschap. Deze winter is meer dan een fase in een cyclus. Hij staat voor verlies, vervreemding en ontworteling en wordt de spiegel van een innerlijke toestand. Er is geen lente in zicht, geen belofte van hernieuwde bloei. De eenzame wandelaar moet leren leven met verlies, zonder troost te verwachten.

Waarom ervaren zoveel luisteraars deze muziek, die niet verzacht en geen oplossing biedt, dan toch als diep troostend? Is het omdat ze niets verbloemt en een gedeelde menselijke ervaring erkent?

Ook bij andere romantische componisten werken de seizoenen door, zij het minder expliciet. We voelen de getijden in de pianomuziek van Robert Schumann, de liederen van Felix Mendelssohn of de orkestwerken van Johannes Brahms. Ook al zijn de seizoenen hier geen thema, ze vormen een onderstroom, die merkbaar is in de klankkleuren, de ritmes en de frasering.

Lente als belofte

De lente is in de muziek zelden onbewogen of kleurloos. Bij Vivaldi barst ze los in kwinkelerende vogelzang en bruisende beweging. Bij Mendelssohn klinkt ze licht en beweeglijk. Schumann verklankt haar intiemer en met meer aarzeling. Alsof het begin wel beloftevol maar nog niet helemaal te vertrouwen is.

Het is opvallend dat het precies de lente is die vandaag zo tot de verbeelding spreekt. Denk maar aan de grote populariteit van *Recomposed: Vivaldi – The Four Seasons* van Max Richter, die Vivaldi's vioolconcerten *Le quattro stagioni* volledig hercomponeerde en -interpreteerde. Deze herwerking van Vivaldi's cyclus is meer dan een moderne versie van de barokke muziek. Max Richter behoudt de contouren van Vivaldi's oorspronkelijke concerto, maar vertraagt de muzikale tijd door motieven te isoleren en obsessief te herhalen. De bekende openingsfiguur verschijnt niet als een vanzelfsprekende start, maar als iets dat zich moet zetten: fragmenten keren terug, schuiven licht over elkaar en worden pas geleidelijk ingebed in een groter verloop.

Deze muziek, die niet alleen klassiek klinkt maar door haar repetitieve, bijna cinematografische structuur een gevoel van voortgang suggereert, horen we vaak opduiken in films en televisieseries. In *Bridgerton* ondersteunt ze de spanning en romantiek bij ontluikende verliefdheden. In *My Brilliant Friend*, wordt *Recomposed* ingezet als achtergrondmuziek die de emoties onderstreept en een eigentijdse lading geeft aan de verhalende momenten in de serie. En in *The Crown* is ze het klankdecor voor scènes die draaien om de ontwikkeling van persoonlijke relaties, zoals de verhoudingen van prinses Margaret. Al deze persoonlijke momenten van ommekeer en een nieuw begin zijn herkenbaar voor de kijker, terwijl de muziek die ervaring verdiept als een intieme kalender die je eigen leven spiegelt aan het ritme van het jaar.

Zomer: overvloed en spanning

De zomer is het seizoen van de uitersten. De dagen zijn lang, het licht en de warmte uitbundig. Alles wat in de knop stond of gezaaid was, is ontloken of tot volle wasdom gekomen. De zomer staat voor licht, warmte en openheid, maar ook voor intensiteit en overdaad. Het dagelijkse leven verplaatst zich naar buiten. We reizen, bewegen en blijven tot laat in de avond elkaars gezelschap opzoeken op de levendige terrassen in de stad. In tegenstelling tot de lente, die vooruitwijst, en de herfst, die terugblijkt, leeft de zomer in het nu. Maar de zomer is geen onschuldig seizoen. De hitte kan weldadig zijn, maar ook verstikkend en verschroeiend.

In de muziek is de zomer het seizoen waarin alles in beweging komt en zich ten volle toont. In het laatromantische ballet *The Seasons* (1899) van Alexander Glazoenov is de zomer het extatische hoogtepunt binnen de jaarcyclus. Glazoenov roept een gevoel van expansie op met rijk georkestreerde muziek, gedreven ritmes, snelle tempi, brede melodielijnen en een uitbundig gebruik van kleur in het orkest. Daarmee sluit hij aan bij een negentiende-eeuws wereldbeeld waarin de seizoenen een hiërarchie vormen, met de zomer als een tijd van overvloed en beweging. De muziek rust hier nauwelijks, ze draait en schittert als een blakerende zon.

Astor Piazzolla geeft zijn zomer een andere invulling in de twintigste eeuw. In *Las Cuatro estaciones porteñas* richt hij zijn blik niet langer op het landschap maar op de stad. Daar is de zomer geen idyllisch seizoen, maar zorgt ze voor een onaangename hitte en een nijldige spanning. Met nerveuze ritmes en scherpe accenten zet hij de muziek onder druk. De tango, met zijn stuwende puls en abrupte stiltes, versterkt dat gevoel van onrust, terwijl onder de oppervlakte de uitputting sluimert. De energie is intens, maar vermoeiend. Overvloed brengt niet alleen vreugde, maar kan ook belastend zijn en voor spanningen zorgen.

Voor luisteraars kan zomermuziek sterke herinneringen oproepen aan reizen, jeugd, beweging en vrijheid. Maar tegelijk schuilt in die muziek ook het besef dat er een einde komt aan die zonnige dagen. Dat als de zon in het zenit staat, ze alleen nog kan ondergaan. Muziek kan die dubbele lading hoorbaar maken en zowel de volheid als de verzaagde verklanken. Zelden is de zomer alleen maar licht of zorgeloos. Ze is het meest intens beleefde seizoen, zowel hoogtepunt als kantelpunt.

Herfst: wat overblijft

In de herfst verdwijnt wat het zicht belemmert. Het fruit is geplukt, de oogst is binnengehaald, de velden liggen er kaal bij, het vallen van de bladeren heeft de bomen uitgekleed. Wat overblijft zijn structuren: takken, percelen en wegen die je in de zomer niet zag, toen alles nog vol en dicht was. Het tempo van het dagelijkse leven verandert. De dagen worden korter, de buitenactiviteiten nemen af, we zoeken elkaar binnen op. In de herfst ga je scherper kijken en luisteren omdat er minder afleiding is en meer contouren. Herfstmuziek wil niet imponeren, maar verduidelijken en verdiepen.

Bij Johannes Brahms is dat vooral hoorbaar in zijn late composities. In zijn *Klarinetsonates op. 120* of de *Vier ernste Gesänge op. 121* gebruikt hij ingetogen tempi, sobere texturen en weinig contrast. Hij schrijft muziek die niets toevoegt maar weglaat en precies daardoor helder wordt.

Die herfststemming verklankt Brahms schitterend in het derde deel van zijn derde symfonie, waar de muziek zacht en onnadrukkelijk beweegt, maar elke stap bedachtzaam wordt gezet. De muziek van Brahms is rijp en doordacht en wordt daarom vaak ‘herfstig’ genoemd.

In *Das Lied von der Erde* van Gustav Mahler, vooral in het zesde deel, *Der Abschied*, worden de herfstbeelden letterlijk benoemd. De vallende bladeren, het avondlicht en de nevel vertaalt Mahler muzikaal in lange, uitgestelde lijnen en harmonieën die oplossen zonder echt te verdwijnen. De muziek blijft hangen, weigert afronding. Het afscheid is niet dramatisch, maar wordt gelaten ondergaan.

Ook zijn *Symfonie nr. 9* is doortrokken van die herfst sfeer. De dansende ritmes gaan aan het wankelen en in het slotdeel horen we de klank zich langzaam terugtrekken. Bij Gustav Mahler is de herfst een metafoor voor afscheid en inzicht, zijn muziek balanceert tussen aanvaarding en weemoed.

Winter: reductie en essentie

Over naar de winter. De dagen zijn kort, de kleuren verdwijnen uit het landschap, de geluiden worden gedempt. In de muziek vertaalt zich dat door tragere tempi, meer stilte en minder materiaal.

Jean Sibelius laat ons de Finse winters voelen in kale en genadeloze klankwerelden. In zijn *Symfonie nr. 4 op. 63* is de orkestratie dun en schuren de harmonieën. Deze muziek zoekt de warmte niet op, maar aanvaardt de koude.

Ook Arvo Pärt roept een ‘winters’ gevoel op in werken als *Fratres* of *Spiegel im Spiegel*. Hij beperkt radicaal het muzikale materiaal en kiest voor herhaling, stiltes en trage bewegingen. De muziek lijkt stil te staan, maar beweegt innerlijk en vraagt aandacht voor de minimale verschuivingen. Net zoals in de winter het landschap onbeweeglijk oogt terwijl er onder de bevroren grond al groeiprocessen in beweging zijn.

Claude Debussy geeft zijn versie van *Eerste sneeuw* in *Des pas sur la neige* uit het eerste boek van de *Préludes*. Het monotone ostinato suggereert de voorzichtige trage voetstappen in de sneeuw. De muziek beweegt, maar lijkt nergens aan te komen. Hier is de winter een ervaring van eenzaamheid en ingehouden beweging.

Pjotr Iljitsj Tsjaikovski kiest in zijn pianocyclus *De seizoenen* (1876) voor twaalf korte karakterstukken, één voor elke maand van het jaar. Hier geen vier jaargetijden maar momenten zoals januari als haardvuur, juni als barcarolle of oktober als herfstlied. Dat ook hedendaagse pianisten zich hierdoor kunnen laten inspireren bewijst pianiste Marie François die in haar project *De Seizoenen 2.0* elke maand niet alleen muzikaal interpreteert, maar ook koppelt aan poëzie en beeld.

De tijd betekenisvol ervaren, is misschien wel de reden waarom mensen blijven teruggrijpen naar muziek die met de seizoenen verbonden is. Omdat ze ons leert dat tijd niet alleen verstrijkt, maar ook kan terugkeren.

Katelijne Boon studeerde Germaanse filologie aan de KU Leuven. Ze is presentator en programmamaker bij Klara, VRT 1 en VRT Canvas. In haar radioprogramma De Liefhebber neemt ze muziek als vertrekpunt voor persoonlijke gesprekken.

Psychisch welzijn op het ritme van de seizoenen

Kirsten Catthoor

Hoe doen dieren het? Eekhoorns bijvoorbeeld of egels? Hoe verlopen bij hen de seizoenswisselingen? Gaan ze tijdens de winter in slaapmodus of rusten ze alleen een beetje uit? Gaat hun leven gewoon door of ziet het er anders uit voor, tijdens en na de winter? En hoe zit dat met ons, mensen? Bepalen de seizoenen ons levensritme? En zo ja, hoe dan wel?

Winter bij dier en mens

Eekhoorns doen geen winterslaap, maar hebben een winterrust. Ze slapen bijna de hele dag en nacht door, in een goed beschermd nestje, dat ze ofwel zelf hebben gebouwd in een boomholte of vriendelijk hebben overgenomen van een specht. Het is zorgvuldig ingericht met mos, schors en plukjes gras, zodat het er 15 tot 20 graden warmer is dan buiten. Elke ochtend komen eekhoorns even buiten en verzamelen het voedsel dat ze in de herfst goed hebben verstoppt. Na de maaltijd gaan ze weer onder zeil. Op die manier zijn ze super spaarzaam met hun energie, om in de lente hun kroost groot te brengen. Want paren, dat gebeurt ook nog even tussendoor in de winter. Met wat geluk kan je een mannetjeseekhoorn zien zoeven door het bos, op zoek naar een geschikte partner. Als het liefdesritueel achter de rug is, keert de winterrust echt weer terug voor een aantal maanden. Egels daarentegen, die gaan echt in winterslaap. Hun lichaamstemperatuur daalt, hun ademhaling vertraagt, en in vijf tot zes maanden verliezen ze tot veertig procent van hun lichaamsgewicht, om dat in de lente weer op peil te brengen met een intensieve zoektocht

naar kevers, insecten en slakken. Het leven trekt zich weer op gang als de zon meer en intensiever schijnt. De mooiste periode van het jaar.

Maar hoe zit dat eigenlijk met mensen? Zijn die evolutionair ook nog steeds geprogrammeerd om in de winter in een lagere versnelling te leven? Veel mensen ontwikkelen in de herfst een zeker verlangen naar ongezond *comfortfood*, naar lusteloos lummelen op de bank, als een soort voorbereiding op de winterslaap, een periode van te weinig eten en van gedwongen rust. Maar dat is nu, in deze maatschappij met enorme tijdsdruk en hoge prestatie-eisen, gecombineerd met een overvloed aan eten, uiteraard niet meer aan de orde. Toch zijn er in die periode meer gevoelens van lusteloosheid, vermoeidheid – veel slapen en je toch niet uitgerust voelen –, futloosheid, een tekort aan energie, en negatieve gedachten. Een hele nare periode dus. Wie daar echt last van heeft, kampt misschien wel met de winterdip of de winterblues. Al is dat woord voor taalpuristen een probleem. Het gaat immers niet om een winterdip, maar om een late zomer-, of vroege herfst-dip.

Licht

Waarom dat zo is, heeft alles te maken met een levensnoodzakelijke behoefte aan licht. Een menselijk brein kan niet zonder daglicht. Het blauwe spectrum in zonlicht regelt immers de hoeveelheid melatonine, een hormoon dat in de hypofyse wordt geproduceerd. Om goed te slapen hebben we een hoge concentratie melatonine nodig, die begint te stijgen zodra het donker wordt en de avond valt. Maar om fris en monter wakker te worden, moet die hoeveelheid melatonine in de ochtend spectaculair gedaald zijn. Het dalen van de melatonineconcentratie gebeurt door de invloed van lichtinval op het netvlies. Precies daarom begint het mis te lopen op het einde van de zomer en bij het begin van de herfst: de hoeveelheid daglicht neemt vrij snel progressief af, en in de herfst en de winter worden we 's ochtends in het donker wakker. We staan dan op met een teveel aan slaaphormoon in ons brein. De behoefte aan rust en slaap blijft door de hele dag heen hangen, wat die futloosheid en lusteloosheid verklaart. Het belet ons fris, alert en blij de dag te beginnen. Daarnaast zet blauw licht ook nog eens andere processen in ons brein in gang, zoals de door melatonine geïnduceerde productie van serotonine: ook van dat zogenaamde gelukshormoon wordt minder aangemaakt wanneer de zon minder uren en met een lagere intensiteit schijnt.

Herfstblues bij mannen en vrouwen

Natuurlijk heeft niet iedereen evenveel last van die laatzomer- of herfstblues. Dat de ene persoon er meer mee worstelt dan de andere is, hoe kan het ook anders, het gevolg van de genetica. De gevoeligheid voor schommelingen in het melatoninepeil is individueel en biologisch bepaald. Onderzoek heeft aangetoond dat vrouwen er meer last van hebben dan mannen, en jongere vrouwen zijn gevoeliger dan de wat oudere dames. Het

circadiaanritme, de interne klok die slaap en waak regelt, en verstoord is bij laatzomer- en herfsttijd, verschilt ook tussen mannen en vrouwen. De interne klok bij mannen bedraagt ongeveer 24 uur, met gemiddeld 6 minuten extra. Mannen hebben daarom langer herstel nodig na een nacht met weinig slaap. Bij vrouwen daarentegen telt de interne klok meestal wat minuten minder dan 24 uur. In het dagelijkse leven betekent dit dat vrouwen minder gevoelig zijn voor slaapttekort, wat handig is als je een baby hebt die meermaals per nacht wil drinken. Een minpuntje hierbij is dat vrouwen 's nachts minder energie hebben. Daardoor hebben ze meer problemen bij nachtshifts, met een hoger risico op *night shift disorder* en arbeidsongevallen. De interne klok is ook verantwoordelijk voor bloeddrukdaling tijdens de slaap 's nachts. Een lagere bloeddruk werkt beschermend tegen hartfalen, het is dus essentieel om hier goed op te letten. Veel meer mannen dan vrouwen vertonen deze bloeddrukdaling 's nachts niet of veel minder, waardoor ze een hoger risico hebben op hartproblemen.

Maar ook je persoonlijkheid speelt een rol, en dan vooral hoe je omgaat met negatieve gedachten en gevoelens. Naast de verhoogde gevoeligheid voor melatonineschommelingen, zijn hormonale veranderingen bij vrouwen (puberteit, tijdens en na de zwangerschap, menopauze) verantwoordelijk voor een fors hoger aantal depressies in vergelijking met mannen. Vrouwen zijn ook gevoeliger voor sociaal-relatieve problemen, terwijl mannen meer kwetsbaar zijn voor carrièrematige problemen. De combinatie van de 'biologische klok'-verschillen en de hormonale impact op het psychisch welzijn, is voor het grootste deel verantwoordelijk voor de verschillen tussen mannen en vrouwen in het ervaren van een negatieve overgang van de zomer naar de herfst.

Bewegen in de open lucht

Valt er iets te doen aan deze kommer en kwel, durft een mens zich dan wel eens vertwijfeld af te vragen. Het klinkt allemaal zo akelig gedetermineerd. Gelukkig is het antwoord bevestigend en daar is een heel eenvoudige verklaring voor: omdat de dip veroorzaakt wordt door een vermindering van daglicht, is er geen betere *boost* voor het gemoed dan actief op zoek te gaan naar meer licht. Het maakt je wakker, energiek en gelukkig. Zo helpt het bijvoorbeeld om een goede routine te creëren: op tijd opstaan, voldoende beweging, gezond eten. Met die instelling alleen al zul je je met veel meer energie door de laatzomer- en herfst-dip heen worstelen en het is belangrijk te beseffen dat je al met kleine dingen een verschil kunt maken. Bij het opstaan de gordijnen open-trekken en even het raam openzetten. Elke ochtend een kleine wandeling maken, desnoods tot aan de postbus en terug. Te voet naar de bakker in plaats van met de auto. Het zijn kleine dingen, maar elke keer dat je buitenkomt, valt er een concentratie blauw licht op je netvlies die de winterdip verdrijft. Niets helpt beter tegen negatieve gevoelens dan de buitenlucht.

Nog beter dan de buitenlucht, is bewegen in de buitenlucht. Gecontroleerde wetenschappelijke studies hebben aangetoond dat regelmatige lichaamsbeweging een matig tot groot effect heeft op angst, somberheid, nare gedachten en lichamelijke spanning. Deze positieve effecten zijn vergelijkbaar met psychotherapie en bij milde tot matig ernstige symptomen zelfs met antidepressiva. Het effect van verschillende vormen van bewegen is dosisafhankelijk, dit wil zeggen dat hoe meer je beweegt, hoe beter het welbevinden wordt. Maar zelfs kleine lichamelijke inspanningen, zoals drie keer per week een halfuurtje wandelen, zijn al voldoende om je substantieel beter te gaan voelen. Zowel rustig bewegen, met een stabiel en rustig hartritme, zoals fietsen en wandelen, als intensieve cardiotraining werken goed. Nog beter dan bewegen in de buitenlucht, is bewegen in de buitenlucht in

gezelschap. Sociaal omringd zijn en een steunend netwerk zijn beschermend voor zowat alle denkbare psychische klachten. De meest effectieve vormen van beweging zijn persoonlijk betekenisvol, haalbaar en relationeel ingebed. Samen bewegen in de buitenlucht geeft een gevoel van onoverwinnelijke samenhang.

Zomerdepressies

Is de overgang van de winter naar de lente en de zomer even problematisch, met een shift van minder naar veel meer licht? Gelukkig niet! Die periode geeft veel minder seizoensgebonden psychische problemen. In de medische databanken zijn er nauwelijks artikelen over te vinden, een enkele casusbeschrijving niet te na gesproken. Een zomerdepressie is een zeldzaam ziektebeeld, en behoort zeker niet tot een van de grote geestelijke gezondheidsproblemen van onze tijd. In tegenstelling tot de late-zomer- of herfst-dip, is de zomerdepressie een echt klinisch ziektebeeld en geen vorm van emotioneel ongemak of irritatie zoals de nazomer- en herfst-dip. In de *DSM-5* (= Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders), de internationale classificatiebijbel van psychiatrische ziektebeelden, staat dat de depressie dan minstens twee jaar op rij moet voorkomen in dat specifieke seizoen en niet op een ander moment. Bovendien moet het herhalend patroon van de zomerdepressie het aantal andere depressieve episodes in het leven van die persoon substantieel overtreffen. Als iemand bijvoorbeeld drie keer een zomerdepressie doormaakt, maar daarnaast ook nog twee andere depressieve episodes heeft gehad, is er al geen sprake meer van een seizoensdepressie. Het depressieve beeld mag ook niet te maken hebben met specifieke psychosociale factoren die in dat seizoen steeds terugkomen, zoals tijdelijke werkloosheid in de zomer, last hebben van de warmte, overprikkeling door overvolle terrassen, parken en festivals, of ontevredenheid met het eigen lichaam in lichte zomerkledij.

Klimaatverandering en mentaal

welzijn

Hoe vervelend de seizoensovergangen voor sommige mensen in de Lage Landen ook zijn, ze betekenen niets in het licht van de impact die de klimaatopwarming heeft op het psychisch welbevinden. Naast de rechtstreekse traumatiserende effecten van droogte en overstromingen, zijn er ook onrechtstreekse negatieve emotionele gevolgen, zoals moeten leven met ongelijkheid en voedselonzekerheid. Mensen die al psychisch kwetsbaar zijn, lijden nog meer. Het is essentieel dat beleidsmakers hier anticiperend mee aan de slag gaan, om te vermijden dat er op termijn een klimaatgerelateerde geestelijke gezondheidscrisis ontstaat.

Zich psychisch goed voelen, is het belangrijkste in het leven van een mens. Wanneer er geestelijke gezondheidsklachten zijn, tasten die het wezenlijke van een persoon meer aan dan wanneer er lichamelijk iets hapert. Dat seizoensovergangen daar een rol in kunnen spelen, drukt ons met de neus op de feiten hoe gevoelig psychisch evenwicht is. Het is een kunst om van elk seizoen de schoonheid te zien en te waarderen. Een kunst ook, die we kunnen leren.

Kirsten Catthoor is als psychiater-psychotherapeut verbonden aan het Ziekenhuis aan de Stroom in Antwerpen waar zij mannen en vrouwen behandelt met een psychotische kwetsbaarheid en jongeren in de transitieleeftijd die met ernstige psychiatrische problemen worstelen. Als voorzitter van de Vlaamse Vereniging voor Psychiatrie en lid van verschillende belangenbehartigende verenigingen is zij een fervente pleitbezorger voor meer en betere geestelijke gezondheidszorg.

Fig. 1:
De vier seizoenen. Bartholomaeus Anglicus, *Livre de propriétés des choses*. 15e eeuw.
Bibliothèque Nationale de France, ms. Français 135, fol. 327

Eet de seizoenen!

Tips and tricks uit de late middeleeuwen om lang en gezond te leven

Marleen Willebrands

Richtlijnen voor het eten volgens de seizoenen waren in de late middeleeuwen gebaseerd op gezondheidsregels vanuit de klassieke humoren- of temperamentenleer. Voeding en gezondheid hadden een nauwe relatie met elkaar. Vanuit de religie speelden ook seizoensgebonden vastentijden een grote rol in het dagelijks eetpatroon. ¹

Invloed vanuit de humorenleer

Voeding en geneeskunst hingen vroeger sterk met elkaar samen. Gezien de medische waarde liepen kookboeken en medicijnboeken in elkaar over. Deze eenheid werd beheerst door de theorieën van Hippocrates van Kos (5^e eeuw v. C.) en Galenus van Pergamon (2^e eeuw na C.) over de lichaamssappen en de daaruit voortvloeiende temperamenten. Dat artsen zich in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd intensief met voeding bezighielden, blijkt ook uit de klassieke spreuk 'Laat voeding uw medicijn zijn.'

Volgens de antiek-Griekse humorenleer was ziekte niets anders dan een verstoring van het individuele *temperament*. Ieder temperament werd genoemd naar de humor, het lichaamssap dat overheerst. Deze *humoren* stemmen overeen met de eigenschappen van de elementen en de seizoenen: slijm bij de *flegmaticus* (koud en vochtig zoals het water en de winter), gele gal bij de *cholericus* (warm en droog, zoals het vuur en de zomer), bloed bij de *sanguinicus* (warm en vochtig, zoals de lucht en de lente) en zwarte gal bij de *melancholicus* (koud en droog, zoals de aarde en de herfst).

Welk type iemand is, hangt onder meer af van het gesternte waaronder iemand is geboren. Zij die onder het sterrenbeeld Weegschaal, Schorpioen en Boogschutter geboren zijn, vallen onder het type melancholicus, samenvallend met het seizoen herfst. Daarop volgen in de winter Steenbok, Waterman en Vissen onder het type flegmaticus. In de lente zijn dat Ram, Stier en Tweeling onder het type sanguinicus, en tot slot in de zomer Kreeft, Leeuw en Maagd waar het type cholericus onder valt. Niet alleen de lichaamssappen en het sterrenbeeld bepalen het temperament van de mens maar ook het gender: mannen zijn warm en vochtig, vrouwen zijn koud en droog.

Daarnaast heeft leeftijd invloed op het gestel: hoe ouder, des te kouder en vochtiger, zoals de winter.

Maar ook *voedingsmiddelen* zoals planten en dieren zijn afkomstig uit de vier elementen aarde, water, vuur en lucht, en bezitten eveneens hun kwaliteiten: warm, koud, vochtig of droog.

Invloed van de seizoenen

Ook de seizoenen werden geregeerd door de combinaties van de vier kwaliteiten. Zo is de lente warm en vochtig, de zomer warm en droog, de herfst koud en droog, en de winter koud en vochtig. Het melancholische menstype bijvoorbeeld, geboren in de koude en droge herfst, wordt gekenmerkt door zwarte gal. Daarom is het raadzaam dit temperament te compenseren met voedingsmiddelen die warme en vochtige eigenschappen hebben, zoals het vlees van jonge gecasteerde dieren, boter, verse kaas, specerijen, groene kruiden, en niet te vergeten: een glas rode wijn. In ieder seizoen koos men voedsel dat een tegenwicht bood aan het individuele temperament. Uiteraard was de beschikbaarheid van lokale ingrediënten hierbij een praktisch aspect.

Een uitgekiend voedselaanbod had dus als doel de innerlijke balans van de eter te handhaven, of, als die verstoord was, te herstellen. Met behulp van het juiste dieet, zo werd gedacht, waren allerlei ziekten, met inbegrip van lepra en pest, te voorkomen en te genezen. De kok was de beste arts.

Ieder seizoen stelde dus andere eisen aan voeding en omgeving. Op de 15^e-eeuwse miniatuur is in het detail 'winter' een etende man te zien die zich verwarmt aan een vuurtje (Fig.1). In *Tscep vol wonders*, in 1514 gedrukt door Thomas vander Noot, wordt geadviseerd om je in de winter warm te kleden en wild en gevogelte te eten, want het lichaam heeft brandstof nodig. Zorg er dus voor goed te eten en te drinken. Dit boek is een praktische levensleer op medisch-astrologische basis.

Middeleeuwse gezondheidsregels per seizoen

Er waren gezondheidsregels (*regimina*) per maand en per seizoen. Ik beperk me hier tot seizoens*regimina* met betrekking tot de voeding. Behulpzaam daarbij waren overzichtsteksten en gezondheidstabellen waarin men kon opzoeken wat de eigenschappen van bepaalde ingrediënten waren. Hoewel de theorie achter deze tabellen heel anders was, kun je het gebruik ervan enigszins vergelijken met de moderne voedingsmiddelentabellen. Een van die tabellen was een Arabische tekst, *Taqwim al-sihhah* uit de elfde eeuw, in het Latijn vertaald als *Tacuinum sanitatis*. Dit betekent letterlijk ‘tabel der gezondheid’ (van Arabisch *taqwim*, tabel, en Latijn *sanitas*, gezondheid). In deze tabellen staan leefregels en voedingsvoorschriften overzichtelijk gegroepeerd, alle gebaseerd op de Griekse leer van de sappen en temperamenten. De auteur van deze ‘tabellen der gezondheid’ was een christelijke Arabische arts die in de elfde eeuw in Bagdad leefde: Ibn Butlân. Het waren immers Arabische artsen die ervoor gezorgd hebben dat de Griekse medicinale kennis werd doorgegeven aan latere generaties en ten slotte in de dertiende eeuw via vertalingen in het Latijn en van daaruit in tal van volkstalen, West-Europa bereikte. Alle eigenschappen van voedingsmiddelen worden behandeld, evenals de waarde voor de gezondheid. Ook de vier seizoenen komen aan bod. In de warme en droge zomer helpt het gebruik van spijsen die verkoelen en bevochtigen. De zomer is heilzaam voor ieder met een koud gestel en voor oude mensen. Van een Latijnse druk uit 1531 verscheen in 1533 een Duitse vertaling, *Schachtafelen der Gesuntheit*, ‘Schaakbord der gezondheid’.

Jacob van Maerlant schreef ca. 1266 een Middelnederlandse tekst, *Heimelijkheid der Heimelikheden*, terug te vinden in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL). Deze was gebaseerd op een Latijnse vertaling van een

Arabische encyclopedie uit de tiende eeuw, *Sirr-al-Asrar* ofwel *Secretum Secretorum*, ‘Geheim der geheimen’, waarin eten en drinken en andere middelen tot behoud van de gezondheid een belangrijke plaats innamen. In zijn bewerking adviseert Van Maerlant om in de warme en vochtige lente kwartels, kuikens, eieren en wilde sla te eten, en daarnaast geitenmelk te drinken. In de warme en droge zomer is het raadzaam niet overmatig te eten en te drinken. Kalfsvlees met azijn en vette kip zijn gezond, evenals pompoen, gerstepap, koude kruiden en vruchten met een frizure smaak zoals granaatappels. Voor de droge en koude herfst raadt hij warme en vochtige spijsen en dranken aan, zoals vlees van jonge vogels en lammeren, oude wijn en druiven. De winter, koud en vochtig van aard, vraagt om kippenvlees en gebraden schapenvlees, dat droog en warm is, evenals verwarmende specerijen, noten en vijgen, en de beste rode wijn die men kan vinden.

Winter- en zomervoedsel anno 1514

Van de bovengenoemde Latijnse vertaling waar Van Maerlant zich op baseerde, is al in de twaalfde eeuw een bewerking op rijm gemaakt, het *Regimen sanitatis Salernitanum*. Deze tekst was zeer populair en is overgeleverd in ruim honderd manuscripten en driehonderd gedrukte edities in alle volkstalen van West-Europa. Die populariteit kwam vooral door de rijmvorm, die onthouden makkelijker maakte. Voedseladviezen spelen daarin een grote rol, wat de nauwe relatie tussen geneeskunst en kookkunst bevestigt. Van dit *Regimen sanitatis* in de bewerking van de Italiaanse arts Maginus van Milaan (ca. 1331/1335) verscheen in 1514 een Nederlandse vertaling, *Tregement der ghesontheit*, bij Thomas vander Noot te Brussel.

Deze drukker verzorgde in 1511 ook een almanak over ‘lifestyle’, *Der scaepherders*

---

calengier, met praktische levenslessen en dieetvoorschriften op (klassiek)medisch-astrologische basis om gezond oud te worden en te blijven. Hierin verklaart een schaapherder, die zich als ongeletterde natuurmens presenteert, dat een gezond mens de leeftijd van minstens 72 jaar hoort te bereiken, tenzij God het anders heeft bedoeld. Wie deze leeftijd niet haalt, heeft dat volgens onze zegsman dikwijls aan onachtzaamheid en een ongezond leefpatroon te wijten. Door zijn kennis uit de natuur heeft hijzelf een lang en gezond leven weten te bereiken en die wijsheid kan men — het stedelijk publiek — leren uit dit handboek. Per seizoen volgen allerlei praktische aanwijzingen. Over het zaaien en oogsten van gewassen, de slacht, astronomische gegevens voor het lopende jaar en astrologische voorspellingen in relatie met de humorenleer. Over aderslaten, planeten en de mensen die onder hun gesternte zijn geboren. Hij adviseert ook wanneer en wat men het beste wel of niet moet eten of drinken, te beginnen met de lente. Dan eten schaapherders lichte verkoelende spijzen zoals brasem en drinken ze getemperde wijn en niet al te zoete dingen.

Een notabel kookboekje

uit ca. 1514

Thomas vander Noot publiceerde rond 1514 in Brussel ook het eerste gedrukte Nederlandstalige kookboek, *Een notabel boecxken van cokeryen*. Ook dit geschrift benadrukt de nauwe relatie tussen voeding en gezondheid. Volgens dit boekje maakt men in de winter bij alle wilddraad een pepersaus. Dat is een wintersaus bij vlees- en visgerechten, bereid uit vleesnat of wijn, gebonden met geroosterd broodkruim en gekruid met verscheidene specerijen. In de zomer maakt men een ‘sorbolet’. Dat is een zomersaus bij ingewanden, zoals kippenlevertjes en maagjes, die makkelijk te verteren zijn.

Sauzen dienen als middel om voedsel dat niet helemaal geschikt is voor de mens

(te koud of vochtig, droog of warm) zodanig te corrigeren dat het niet schadelijk zou zijn voor de eter. Een voorbeeld: bij koude en vochtige vis past een saus met ingrediënten die de vis warmer en droger maken, zoals specerijen, bijvoorbeeld kaneel, kruidnagel, peper en suiker en zuidvruchten zoals rozijnen en vijgen. Uitgangspunt was dat de gemiddelde, gezonde mens gematigd warm en vochtig van aard zou zijn, zoals de sanguinicus, het lentetype.

Religieuze invloed:

vastenperioden

Meerdere periodes van vasten vielen samen met de start van een nieuw seizoen. De liturgische kalender verbood het om tijdens verschillende periodes van het jaar vlees van viervoeters, gevogelte, eieren en zuivelproducten te gebruiken, de zogenaamde strenge vasten. Ook daar speelden de seizoenen een rol in het eetpatroon. Het meest bekend zijn de veertigdagentijd van Aswoensdag tot Pasen (zonder vasten op zondag) en de advent voor Kerstmis. Maar ook op de quatertemperdagen werd gevast. Dat zijn vastendagen die verbonden werden met het begin van elk nieuw jaargetijde (*quattuor tempora*). De zomer werd ingeluid door enkele vastendagen in de week na Pinksteren, de herfst na Kruisverheffing op 14 september, de winter na Sint-Lucia op 13 december en de lente in de week na Aswoensdag. Die laatste quatertemperdagen vielen dan onder de veertigdagentijd voor Pasen.

Vis was op alle vasten- en onthoudingsdagen toegestaan, vandaar de benaming ‘visdagen’. Op die vastendagen zocht men naar voedzame compensatiespijzen. Zo staat er in *Een notabel kookboekje uit 1514* een lekker recept van een ‘vastenvlade’. Dat is gebak met een vulling van rijst, gekookt in gezoete amandelmelk, een gezeefd mengsel van amandelmeel met water. Met een deegkorst zonder zuivel is deze vulling een prima calciumhoudend gerecht voor een ‘rijstvlade’ in de vastentijd.

Vele laatmiddeleeuwse keukenrecepten voor de vastentijd zijn ook lekker en geschikt voor de huidige vegetariërs en veganisten!

Tot slot

Binnen de temperamentenleer was de lever dé plek waar de vochten werden aangemaakt; van daaruit kregen de ledematen hun voedsel. Tot in de negentiende eeuw was dit principe nog wijdverbreid in medische en wetenschappelijke kringen, ruim nadat William Harvey in 1628 de galenische denkbeelden ondermijnde met zijn theorie van de gesloten bloedsomloop met daarin het hart als centrum.

Inmiddels is de leer van de sappen vervangen door wetenschappelijk onderbouwde medische inzichten en de moderne voedingsleer, die met de ontdekking van vitamines begin vorige eeuw een grote vlucht nam. Ondanks de dremelloze toegang via internet naar juiste informatie over gezonde voeding, bestaan er nog altijd wetenschappelijk ongefundeerde opvattingen over gezondheidsbevordering. ‘Influencers’ en kwakzalvers haken maar al te graag aan bij gevoelens van onvrede van deze tijd van stress, mentale en fysieke onbalans, en een gebrek aan zingeving.

Tja, wij zijn al eeuwenlang een zoekende mens.

Marleen Willebrands (OvdP, afd. Heerlen) studeerde, na haar studie Diëtetiek, Oudere Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de universiteit Leiden. Zij heeft meerdere tekstuitgaven van historische kookboeken uit de 16de en 17de eeuw op haar naam staan. Haar laatste publicatie is een hertaalde tekstuitgave van het eerste gedrukte Nederlandstalige kookboek, Een notabel kookboekje uit 1514. Feestelijk tafelen in de middeleeuwen, Sterck & De Vreese, Gorredijk, 2025. Een kritische transcriptie van Een notabel boecxken van cokeryen door Ria Jansen-Sieben en Marleen van der Molen-Willebrands uit 1994 staat in de basisbibliotheek van de DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren).

¹ In dit artikel is ruimschoots gebruik gemaakt van het werk van Johanna Maria van Winter uit 2017: *Middeleeuwers in Drievoud: hun woonplaats, verwantschap en voeding*. Verloren, Hilversum. Te weten hoofdstuk 12, pp. 207–211, hoofdstuk 13, pp. 250–253, hoofdstuk 14, pp. 274–276 en hoofdstuk 27, pp. 409–411. Verder is eveneens geciteerd uit het boek van Christianne Muusers en Marleen Willebrands uit 2020: *Het excellente kookboek van doctor Carolus Battus uit 1593*, Sterck & De Vreese, Gorredijk, pp. 43–55.

Hoe de mode met de seizoenen rommelt

Veerle Windels

‘Wat zijn de trends voor het volgende seizoen?’ Het is een vraag die ik meestal te horen krijg na een of andere lezing te lande. Vrouwen en (sommige) mannen willen graag ingelicht worden over wat ze verondersteld worden te dragen in de lente, zomer, herfst of winter die eraan komt. Het is de moeilijkste vraag die ik kan krijgen.

Wat het antwoord op de bovenstaande vraag zo moeilijk maakt, is het feit dat de seizoenen in de mode steeds sneller komen en gaan en ze ook vaak door elkaar heen lopen. Tijdens de herfst kijken modeprofessionals in New York, Londen, Milaan en Parijs naar lente-collecties, terwijl er in de lente herfst- en wintercollecties op de catwalk verschijnen. Komt die vraag midden oktober, dan zit ik met mijn hoofd al bij wat de volgende lente in de winkels komt te liggen. De klant heeft op dat moment nog zin in een warme winterjas terwijl ik dat seizoen al helemaal achter de rug heb, als het gaat over prêt-à-porter tenminste.

Prêt-à-porter en haute couture: lijntjes in het maakproces

Eind 19de eeuw, toen prêt-à-porter nog niet bestond en er alleen sprake was van handgemaakte ‘haute couture’, nodigden couturiers hun beste klanten, vaak aristocraten of leden van koninklijke hoven, naar hun Salons in Parijs uit om er de nieuwe creaties te bekijken en zelf uit te proberen. Dat gebeurde aan het begin van de lente en aan het begin van de herfst. Kleren werden toen nog volledig met de hand vervaardigd en toch konden de klanten vrij snel hun

nieuwe ‘ensembles’ aantrekken. In het couturehuis zelf waren immers tientallen naaisters aan de slag, die binnen drie à vier weken een bestelling konden finaliseren. Of als het moest binnen twee dagen. Jaren later is het tijdsbestek voor wat haute couture betreft nog steeds min of meer hetzelfde: in januari en in juli worden in Parijs de nieuwe couture-collecties getoond, voor respectievelijk lente-zomer en herfst-winter. Bij de prêt-à-portermodeweek zit er veel meer tijd tussen. Dat heeft vooral te maken met de vele stappen in het maakproces van die collecties, iets waar de consument meestal geen zicht op heeft.

Collecties worden getoond aan winkeliers, er volgen bestellingen (van zowel de collecties zelf als van de stoffen waarin ze gemaakt worden), diezelfde collecties worden door ateliers gerealiseerd en uitgeleverd aan winkels en pas nadien komen ze bij de geïnteresseerde eindklant terecht. In de haute couture is het totale lijntje veel korter: de couturier stelt voor en de koper krijgt het ontwerp op maat aangemeten in de door hem of haar gevraagde stof. Zodra de bestelling definitief is geplaatst, gaat het maken van start ... op de bovenste verdieping van het couturehuis. Zo gaat het vandaag nog steeds bij grote huizen als Dior, Givenchy, Schiaparelli of Chanel.

De rekbaarheid van de seizoenen

Er is nog meer aan de hand met de seizoenen. Heuse fashionista's stellen hun garderobe samen lang voor het nieuwe seizoen zich aandient. In bepaalde winkels vind je in december al lentekleren, terwijl in augustus de donsassen tegen de kou hun opwachting maken. In België beginnen winterkoopjes op het moment dat de winter start – raar maar waar. Eenzelfde verhaal geldt voor de zomer: begin juli start de uitverkoop. Veel kans dat u dan nog geen short of bikini heeft aangetrokken. Seizoenen zijn dus heel rekbaar, zeker in de mode.

'See now, buy now'

Zo'n tien jaar geleden dook er in het modecircuit een nieuwe manier van werken op: het 'see now, buy now'-principe. Tijdens de modeweek van New York kon elk kledingstuk in de show van Tommy Hilfiger meteen na de presentatie aangekocht worden en binnen een week aan huis geleverd. In minder dan geen tijd werd gewag gemaakt van een breuk met het gangbare modesysteem. Verschillende modemerken volgden het voorbeeld van Tommy. Journalisten spraken van een heuse ommekeer, voor alle partijen. Zo klopten de seizoenen opnieuw. Alleen hing daar een serieus prijskaartje aan vast voor het modemerken in kwestie. Zonder enig zicht op mogelijke verkoopcijfers moesten bij die merken immers op voorhand stoffen besteld en kledingstukken gemaakt worden. Het kostte ook veel geld om extra opslagruimte te regelen, en wat met onverkochte stuks? Dat het 'see now, buy now'-principe een stille dood zou sterven, was dus niet zo verwonderlijk.

Wachten op iets voor straks

Een laatste kanttekening. Het idee van verlangen, van wachten op iets voor straks: voor het seizoen dat eraan zit te komen. Vroeger zaten wij als modejournalisten op een bevoorrechte positie. We kregen nieuwe collecties te zien en publiceerden daar nadien mondjesmaat verhalen over. Soms meteen na zo'n show, maar meestal iets dichter tegen het nieuwe seizoen aan. Zo creëerden we goesting in een nieuwe garderobe, we moesten immers geduld oefenen voor een nieuw seizoen. We hielden het vuur van de mode brandend, door het publiceren van interviews met ontwerpers, door dieper in te gaan op de kwaliteit van stoffen, van het productieproces, van het totale plaatje kortom. We gaven inzichten mee over het systeem, zodat de eindklant vorm, materiaal, maatwerk en prijskaartje met elkaar wist te verbinden. Vandaag is de situatie compleet anders. Wie een show meemaakt, gooit meteen alle beelden online, hashtags inbegrepen. Vandaag Chanel, morgen Dior, overmorgen Balenciaga. De beelden verwennen onze ogen, en wanneer de collecties in de winkel komen, is elke fan er al aan gewend. Meer zelfs: het is alsof die collectie al oud aanvoelt en de drang naar het nieuwe seizoen aanzwengelt. Een beetje zoals Gabrielle 'Coco' Chanel ooit tegen een journalist zei, nadat ze net haar collectie getoond had: 'Maar mijnheer, die collectie van daarnet interesseert me al niet meer. Dat is ouwe koek. Ik ben al volop met het volgende seizoen bezig.'

Veerle Windels (OvdP, afdeling Roeselare-Tielt-Izegem) is freelance modejournaliste en schrijft o.a. voor De Standaard en Harper's Bazaar. In 2023 verscheen van haar hand bij Mer (Borgerhoff-Lamberigts, Gent) het boek Edouard over de Belgische modeontwerper Edouard Vermeulen van het Parijse modehuis Natan.

Omtrent seizoenen

aantekeningen in de marge van een woord

Willy Martin

Dit artikel bestaat uit negen stukjes, elk met een eigen titel. Je kunt ze dan ook afzonderlijk lezen, bv. als intermezzo tussen elk van de overige negen artikelen in dit nummer in. Maar, hoe je ze ook leest, samen vormen ze een reeks korte terzijdes — talige en andere — omtrent seizoenen en zijn verwanten. Over het aantal seizoenen, hun namen en de betekenis en oorsprong ervan. Over hun voorkomen in poëtische en meer 'zakelijke' teksten. Over volledige en onvolledige synoniemen van het woord. En, ten slotte, over iets dat je van elk seizoen zou moeten onthouden.

1 A shop for all seasons

In de jaren vijftig van de vorige eeuw was er één straat in onze stad die boven alle andere uitstak. Dit had niks van doen met statige panden of architectonische pareltjes, al bevonden er zich wel een neoclassicistisch postkantoor, een driesterrenhotel en één van de twee bioscopen die de stad telde. Niets van dit alles dus, maar wel het feit dat je er alles vond wat je nodig had, maakte die straat vóór de komst van supermarkten tot een soort winkel van Sinkel, een belangrijke attractiepool wijd en zijd. Van slager tot bakker, van handel in 'ijzerwaren' tot kruidenier, van papier- en boekhandel tot schoenen- en kledingzaak, van meubelgalerie tot viswinkel en van Grand Café tot volksherberg: er was een brede waaier van handelspanden, ambachten en koopwaar.

Veelal hadden die handelszaken op hun etalage of boven de ingang een opschrift of uithangbord: *De zalm, Het kroontje, De schaar, In de kaasbol, In de trap*. Vooral die laatste namen, beginnend met *in*, heb ik altijd bijzonder gevonden. Ze trokken je als het ware de zaak binnen: hier moet je wezen, hier *in café De trap*. Maar van alle *in*-namen is mij 'In de vier seizoenen' als de meest vindingrijke bijgebleven. Een naam waarbij was nagedacht en ieder woord telde. Niet alleen het eerste, ook de overige. *Seizoenen* stond er, niet *jaargetijden*: het betrof immers een kledingzaak, geen muziekwinkel. En de vier, alle vier. Hier kon je dus te allen tijde erop rekenen dat je met zin voor smaak, mode en seizoen werd geholpen.

En niet één woord Engels dat daaraan te pas kwam.

2 Wat taal ons over de indeling in seizoenen verraaft

In de middeleeuwen telden onze contreien niet vier, maar zes seizoenen. Het jaar

---

volgde het ritme van het leven op het land, op de boerderij: er was een tijd om te snoeien, om te planten en om te zaaien, een tijd om te groeien en te bloeien, om te maaien, te hooien, te oogsten, een tijd ook om het land te laten rusten. Pieter Brueghel beeldde dan ook in zijn Seizoenen-cyclus uit 1565 al deze activiteiten in zes tafereelen uit: *Vroege Lente*, *Lente*, *Vroege Zomer*, *Zomer*, *Herfst* en *Winter* (zie ook het artikel van Jeroen de Baaij in dit nummer). Maar naarmate de rol van de landbouw in belang afnam, veranderde dit patroon en werd het vervangen door de opdeling van het jaar in vier gelijke delen van telkens drie maanden: lente (van 21 maart tot 20 juni), zomer (van 21 juni tot 20 september), herfst (van 21 september tot 20 december) en winter (van 21 december tot 20 maart). Deze zogenaamde astronomische indeling, gebaseerd op de stand van de aarde ten opzichte van de zon, houden wij blijkbaar om praktische redenen aan.

Hoewel, tegenover deze strikte, nauwkeurig afgebakende periodisering staat dat er voor lente en herfst synoniemen bestaan die veel minder strikt bepaald zijn. ‘Alternatieven’ die voor zomer en winter ontbreken. Alsof taal verradt wat wij ten diepste hopen en wensen: een jaar niet in vier, maar in drie delen, een jaar zonder winter, maar met in het midden een mooie lange zomer, geflankeerd door een langzame, maar gestage aanloop: het *voorjaar* en gevolgd door een zelfde trage uitloop: het *najaar*.

Woorden kunnen de wereld niet veranderen, maar wel onze kijk erop.

3 Meer of juist minder seizoenen?

In *Van Dale* wordt seizoen niet alleen gedefinieerd als één van de vier jaargetijden, maar ook in ruimere zin: *deel van het jaar m.b.t. de verschijnselen die zich daarin plegen voor te doen*. Denk aan *jachtseizoen*, *broedseizoen*, *wielerseizoen*, *kersenseizoen*. Een veralgemening dus, een verschuiving van (één bepaald) *jaargetijde* naar (enige) *tijd van het jaar*. Voor deze tweede betekenis gaat, in de regel, aan seizoen een specificerend woord vooraf: *wieler-*, *voetbal-*, *jacht-*. Maar ook zonder dit voorafgaand woord kan seizoen in die tweede, ruimere betekenis voorkomen, de context heft dan de vaagheid op. Op die manier is er voor 'elk wat wils'. Enerzijds lijkt het alsof iedereen zijn ‘eigen’ specifiek seizoen aan het rijtje kan toevoegen. Of het nu om jagers, wielrenners, fruittelers, voetballers of nog anderen gaat: bij wijze van spreken komen er steeds meer seizoenen bij. Anderzijds is er in bepaalde contexten slechts één seizoen mogelijk. Ben je bv. aan de Belgische kust in de periode van juni tot september, dan kan met (*het*) *seizoen* maar één ding bedoeld worden: het hoogseizoen, de periode waarin de meeste mensen in België vakantie vieren, het zomer- of vakantie seizoen, de drukste periode voor de horeca.

Of hoe je met een woord soms alle kanten uit kunt of juist niet.

4 Seizoensgedichten (1)

Ze zijn schaars, de dichters die niet over de lente, de zomer, de herfst of de winter geschreven hebben. In de literatuur in het algemeen en in poëzie in het bijzonder is de natuur met haar typische, wisselende seizoenskenmerken immers een populair en geliefd thema. Met als gevolg dat clichés of herhalingen bijna onvermijdelijk zijn. De ontluikende natuur in de lente, het verval ervan in de herfst, de barre koude van de winterochtend, de zalige rust van een warme zomeravond: ze keren in

---

menig seizoensgedicht terug. Daar is niets mis mee. Alleen, de vier geselecteerde gedichten in dit nummer (zie pp. 23–26) zijn juist gekozen omdat ze afwijken van wat algemeen wordt verwacht. Tellegen met *Verdrietig kind*, *verdrietig gedicht* doet dat door de draak te steken met herfstverdriet. In *Winter* van De Coninck wint de lichtheid van het woordenspel het van de zwaarte van de winter. En Campert schrijft ronduit een gedicht *Tegen de zomer*, een anti-zomergedicht. Alleen *Lente* van Ida Gerhardt lijkt op het eerste gezicht meer in het stereotype rijtje thuis te horen.

Of niet soms?

5 Seizoensgedichten (2)

Wat meteen opvalt in *Lente* van Gerhardt (zie p. 23) is dat van de zeven zinnen die het gedicht telt, alleen de laatste het ‘klassieke’ zinspatroon volgt: uit een onderwerp en een gezegde (persoonsvorm van een werkwoord) bestaat. De overige zes wijken daarvan af, wat meteen blijkt uit het begin van het gedicht:

Voorzichtig beginnen te spelen // binnen een groenende koelte, // de bloemen met name te groeten // en van het hart te ontsluiten // aarzelende kamers.

Er komen dus wel vier werkwoorden in deze passage voor, maar onderwerpen ontbreken en de werkwoorden zelf zijn niet vervoegd: ze staan alle in de onbepaalde wijs, ‘ontdaan’ van tijd, wijze en persoon. Daardoor krijgt het gedicht een veel algemener, abstracter, minder anekdotisch karakter en ligt de focus volledig op de handelingen zelf: het spelen, het groeten, het hart ontsluiten ... Maar, hoewel deze handelingen niet persoonsgebonden zijn, zijn ze alle zeer herkenbaar als ‘des mensen’. Spelen, groeten, je hart openen, het brood delen, het verfrissende, koele water voelen, geduldig wachten ... het zijn typische vormen van menselijk gedrag.

Toch is het niet zozeer de vorm van het gedicht die het meest verrast, maar wel de visie die eruit spreekt op wat lente nu precies inhoudt. Want, ofschoon ook in dit gedicht lente een kwestie van open-gaan, ont-sluiten, ont-luiken is, zijn de zojuist genoemde handelingen niet het gevolg van de ontluikende natuur, ze gaan eraan vooraf, zorgen als het ware voor de ‘juiste omstandigheden’ zodat ook in de natuur de lente kan beginnen. Het ‘verloop’, de structuur van het gedicht laat zien dat de lente in eerste instantie niet ‘buiten’ ons gebeurt, maar zich ‘in’ ons voltrekt. Pas als wij onze ‘luiken’, onze ‘ogen’, hebben geopend, openstaan voor het nieuwe, voor de/het andere, pas dan *gaat ook de kamperfoelie open* en verspreidt hij zijn zoete geur.

Lente begint in dit gedicht, hoe voorzichtig soms en aarzelend ook, bij onszelf.

6 Seizoenswisselingen

Hoveniersbedrijven // ze markeren in de villawijken // de seizoenswisselingen.

Bovenstaande haiku is van de hand van Ad Beenackers (1944), psycholoog van opleiding, vroeger werkzaam in de psychiatrie en, last but not least, haikudichter en -analist. Hij verscheen in *Ledig Erf, stel mij niet teleur* (Uitgeverij IJzer, Utrecht, 2010), een monumentaal boek dat 854 pagina’s telt, 3 kg weegt en honderden haiku’s bevat, met interpretaties, variaties, en af en toe een (vaak erotische) tekening. En met als ondertitel *eenvoudige poëzie voor intelligente mensen*. Zo zijn Beenackers' haiku's

---

ook: schijnbaar eenvoudig, want tot hun uiterste essentie herleid (één zin), maar altijd met een scherp oog voor het detail en vaak met een vleugje schalkse, relativerende humor zoals hier.

Zodoende steeds een intellectueel genoeg.

7 Over de herkomst van de namen der seizoenen

De herkomst van een woord vaststellen is vaak een precare aangelegenheid. Etymologen beschikken immers niet altijd over de nodige historische taaldata en moeten dan een beroep doen op hypothetische gegevens die op basis van data uit verwante talen worden gereconstrueerd. Gelukkig zijn er voor het Nederlands een aantal betrouwbare naslagwerken op dit gebied, zoals het *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* in vier kloeke delen, ieder ongeveer 700 pagina's tellend en tussen 2003 en 2009 bij Amsterdam University Press onder de hoofdredactie van Marlies Philippa verschenen. Ik ontleen er de volgende gegevens aan en vat ze hieronder kort samen.

Herfst heeft als basisbetekenis *oogst(tijd)*, zie het Engelse *harvest*.

Lente is terug te voeren tot Proto-Germaans *langa tina*, *tijd van de lengende dagen*.

Bij *winter* en *zomer* liggen de zaken anders: we treffen ze wel aan in heel veel (Indo-)Germaanse talen (het zijn zgn. erfwoorden), maar niet daarbuiten, wat de reconstructie erg bemoeilijkt. Zo is *winter* mogelijk verwant met woorden die *water* als wortel hebben, op basis waarvan het *het natte seizoen* zou kunnen betekenen. Net zoals *zomer* misschien verwant is met het Sanskrit *sama* (vergelijk met *season* (ontwikkeld uit Lat. *satio* (het zaaien)), en vandaar *het midden van het jaar* zou kunnen betekenen.

Waarna de redacteur er wijselijk aan toevoegt: in feite is de oorsprong van beide onbekend.

8 Is seizoen = jaargetijde?

Het antwoord op de vraag of jaargetijde en seizoen synoniemen zijn van elkaar, is ja én nee terzelfdertijd. Ja, beide woorden hebben dezelfde betekenisinhoud, verwijzen naar hetzelfde concept. Het zijn cognitieve synoniemen. Als de zin 'de zomer van vorig jaar was het warmste seizoen ooit' waar is, dan is de zin 'de zomer van vorig jaar was het warmste jaargetijde ooit' eveneens waar. Maar dat betekent daarom nog niet dat seizoen en jaargetijde volledige synoniemen zijn. Volledige synonymie impliceert immers dat de woorden in kwestie onderling verwisselbaar zijn in alle mogelijke zinnen en contexten. En dat is hier hoegenaamd niet het geval.

Naast hun conceptuele betekenis vertonen de meeste woorden immers ook andere, zgn. connotatieve, 'anders gevoelde', betekenisaspecten. Zo kunnen woorden een pejoratieve connotatie hebben (zoals *spleetoog* als scheldwoord voor Chinees of Japanner) of andersom een meer eufemistische (*werkzoekende* bv. klinkt 'positiever' dan *werkloze*). Ze kunnen ook stilistisch verschillen. Bij seizoen en jaargetijde is dat laatste het geval. Waar seizoen stilistisch neutraal is, ongemarkeerd, is jaargetijde deftiger, formeler, meer literair. Het gevolg van een en ander is niet alleen

---

dat jaargetijde minder frequent voorkomt, maar ook dat het minder productief is. Zodoende komen nieuwvormingen met het concept 'tijd van het jaar' alleen met seizoen voor, denk aan seizoensgedicht of kiwiseizoen. Kortom: hoewel ze conceptueel gelijk zijn, verschillen seizoen en jaargetijde qua bereik, frequentie, formaliteitsgraad en productiviteit.

Of hoe het Nederlands hier een lexicale bonus krijgt, een extraatje in vergelijking met het Engels en het Frans, die maar over één woord beschikken (season, resp. saison) om het concept uit te drukken.

9 Je zou van elk seizoen iets moeten onthouden

Van wie bovenstaand citaat is, ben ik, ironisch genoeg, vergeten. Maar eigenlijk doet dit er niet toe. Niets belet om met deze aansporing iets te doen, iets te onthouden. Iets poëtisch. Iets kleins. Per slot van rekening volstaan zeventien lettergrepen om één haiku te onthouden. Eén voor elk seizoen.

Lente. Ieder van ons kent het: dat zalige gevoel van lente midden in wat nog winter heet. Dat eerste, prille, schuchtere, voortijdige gevoel, dat voor-gevoel, dat als een geur voorbij komt waaien, vluchtig is, van korte duur, de volgende dag alweer verdwenen. Is het daarom dat wij proberen het met woorden vast te houden?

Als bracht die dag // in februari een geur // van lente dichterbij.
(uit: W. Martin, *Voor de Gelegenheid*, Academia Press, Gent, 2011)

Zomer. Niets mooiers in de zomer dan de avond. Zeker wanneer het licht langzaam gaat wijken en de lijsterbes, die naar het einde van de zomer toe rood kleurt, verdonkert en verdwijnt. Bart Mesotten, de peetvader van het genre in Vlaanderen, schreef er een schitterende haiku over.

De zon gaat onder. // Het rood van de lijsterbes // verdonkert tot niets.
(uit: B. Mesotten, *Een verre vogel*, Pelckmans, Kapellen, 1998)

Herfst. Waarom zou de herfst altijd sporen van treurnis moeten achterlaten? Waarom niet iets olijks, iets grappigs, iets als de *Egel*, in ons hoofd bewaren?

Warme herfstblaren // op zijn herfstwandeling: // één geur. Dat steekt niet.
(uit: P. Lateur, *Minuscula*, Uitgeverij P, Leuven, 2025)

Winter. Tot slot een haiku geschreven door Clara Timmermans, dochter van. In zijn subtiele eenvoud straalt hij zoveel tijdloos schrijfplezier uit dat je hem wel móet onthouden.

Een kraagje van sneeuw // geeft mijn schrale winterjas // wat meer allure.
(verschenen in het haikutijdschrift *Vuursteen*, jrg. 2, 1982)

En soms is moeten helemaal geen straf.

Willy Martin (OvdP, afdeling Waals-Brabant) is emeritus hoogleraar lexicologie aan de VU Amsterdam. Als lexicoloog, lexicograaf, dichter en vertaler van poëzie houdt hij zich al meer dan een halve eeuw met woordkwesties bezig (zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Willy_Martin). Martin is hoofdredacteur van Noord & Zuid.

De Achterkant

Seizoensspreuken

In tegenstelling tot wat bij weerspreuken het geval is, is bij seizoensspreuken niet het eerste deel van de samenstelling (seizoen) het onderwerp van de spreuk, maar dient iets wat is waargenomen tijdens een bepaald seizoen als uitgangspunt om te komen tot een meer algemene waarheid/wijsheid. In al hun eenvoud, beknoptheid (één zin) en directheid voegen ze nog één laatste stem toe aan het geheel: die van 'het volk'. Alle spreekwoorden die volgen komen uit: H.L. Cox, *Spreekwoordenboek in vier talen*, Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen, 1988.

Eén zwaluw maakt nog geen lente.

Overbekend. 'Vanuit één positief feit mag men nog geen algemene, positieve conclusies trekken.'

*

Het is niet overal zomer waar de zon schijnt.

Veel minder gebruikelijk. 'Schijn bedriegt.'

*

Eén gure dag maakt nog geen herfst.

Variant op het zwaluw-lente-spreekwoord, maar dan in omgekeerde zin: vanuit één negatief feit enz.

*

Men hoort van ver dat de winter koud is.

'Slecht nieuws doet snel de ronde.'

Als toegift nog één voor de zomer en één voor de winter.

Eine Lerche, die singt, noch keinen Sommer bringt.

De zoveelste variatie op de zwaluw-lente spreuk, nu in het Duits en met de leeuwerik en de zomer als varianten.

*

Een zachte winter, een vet kerkhof.

De winter mag best hard zijn, want in een milde winter sterven er vaak meer mensen dan in een strenge. Strenge vorst doodt de ziektekiemen.

Noord & Zuid

---

negende jaargang - nummer 16
maart 2026

bijdragen

Katelijne Boon, Kirsten Catthoor, Jeroen de Baaij,
Frank Deboosere, Martine de Clercq, Colette Demil,
Willy Martin, Filip Noël, Marleen Willebrands,
Veerle Windels

gedichten

Remco Campert, Herman de Coninck,
Ida Gerhardt, Toon Tellegen

tekeningen

Anne van Herreweghen

De Orde van den Prince is een Vlaams-Nederlands genootschap voor Nederlandse Taal en Cultuur. Het is een pluralistische en politiek ongebonden vereniging van leden die zich inzetten voor de bevordering van de Nederlandse taal en de cultuur van de Lage Landen. De kernwaarden van het genootschap zijn vriendschap en verdraagzaamheid. Noord & Zuid is het ledenblad van het genootschap. Ook niet-leden kunnen als Vriend van de OvdP een abonnement nemen via de website www.ovdp.net.

